

Preference literatury v seniorském věku

Eva Filípková

Bakalářská práce
2011

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: Eva FILÍPKOVÁ

Osobní číslo: H08092

Studijní program: B 7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální pedagogika

Téma práce: Preference literatury v seniorském věku

Zásady pro vypracování:

Zpracování odborné rešerše

Rozbor literatury a ostatních pramenů, zpracování teoretických východisek

Příprava výzkumu, výběr a charakteristika zkoumaného vzorku

Provedení výzkumu

Zpracování a vyhodnocení výsledků výzkumu

Zmapování situace v oblasti četby seniorů

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie II. : dospělost a stáří. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2007. 461 s. 978-80-246-1318-5.

HAMAN, Aleš. Literatura z pohledu čtenářů. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1991. 169 s. 80-202-0281-1.

PACOVSKÝ, Vladimír. O stárnutí a stáří. 1. vyd. Praha : Avicenum, 1990. 135 s. 80-201-0076-8.

CARRIERE, Jean-Claude; ECO, Umberto. Kniha se jen tak nezbavíme. Vyd. 1. Praha : Argo, 2010. 237 s. 978-80-257-0266-6.

SÝKOROVÁ, Dana. Autonomie ve stáří : kapitoly z gerontosociologie. Vyd. 1. Praha : Sociologické nakladatelství, 2007. 284 s. 978-80-86429-62-5.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Helena Řeháčková
Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce:

25. ledna 2011

Termín odevzdání bakalářské práce:

6. května 2011

Ve Zlíně dne 25. ledna 2011

prof. PhDr. Vlastimil Švec, CSc.
děkan

Mgr. Soňa Vávrová, Ph.D.
ředitelka ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;
- na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně 20.4.2011

.....

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) *Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlížení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.*

(3) *Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.*

2) *zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:*

(3) *Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacího zařízení (školní dílo).*

3) *zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:*

(1) *Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst.*

3). *Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.*

(2) *Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.*

(3) *Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jim dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlédne k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.*

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce se zabývá četbou a především výběrem literatury v seniorském věku. V teoretické části je nastíněn vývoj knihy z různých úhlů pohledu, další kapitoly pojednávají o četbě a čtenářství, ale také o seniorech z pohledu vývojové psychologie a sociologie. Praktická část se věnuje výběru a preferenci literatury právě seniory v souvislosti s jejich pokročilým věkem a průběhem života.

Klíčová slova: čtenář, senior, kniha, literatura, výběr literatury, preference literatury,

ABSTRACT

This bachelor thesis deals with reading and mainly the selection of literature in senior age. In theoretical part there is outlined a development of the book from various points of view, next chapters deal with reading and readers, but there is also a chapter about seniors from a view of evolutionary psychology and sociology. The practical part attends to selection and preference of literature by seniors in context of their advanced age and course of life.

Keywords: reader, senior, book, literature, selection of literature, preference of literature

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Heleně Řeháčkové za odborné vedení, připomínky, podněty a pomoc při zpracování této bakalářské práce. Rovněž chci vyjádřit díky všem respondentům, kteří s ochotou vyplnili dotazníky a v několika případech mi poskytli i radu pro získání dalších respondentů.

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské/diplomové práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD	9
I TEORETICKÁ ČÁST	11
1 KNIHA	12
1.1 VÝVOJ PÍSMO A PSACÍCH LÁTEK	12
1.2 KNIHA JAKO HMOTNÉ DÍLO.....	15
1.3 KNIHA JAKO DUŠEVNÍ DÍLO	17
2 ČTENÁŘ(STVÍ) A ČETBA	19
3 STÁŘÍ Z POHLEDU VÝVOJOVÉ PSYCHOLOGIE	24
3.1 FYZICKÉ ZMĚNY	25
3.2 PSYCHICKÉ ZMĚNY	26
3.3 ZMĚNY SOCIALIZACE.....	27
4 SENIOŘI	29
4.1 FAKTA.....	29
4.2 ODCHOD DO DŮCHODU	31
4.3 VZTAHY VE STÁŘÍ	34
II PRAKTICKÁ ČÁST	37
5 VÝZKUMNÝ VZOREK	38
6 LITERATURA A ČETBA	40
6.1 OBLÍBENÁ LITERATURA.....	40
6.2 PŘÍSTUP SENIORŮ K SOUČASNÉ LITERATUŘE	43
6.2.1 Důvody oblíbenosti / neoblíbenosti	44
6.3 PŘÍSTUP SENIORŮ K DŘÍVE VYCHÁZEJÍCÍ LITERATUŘE.....	49
6.3.1 Důvody oblíbenosti / neoblíbenosti	49
6.4 NEGATIVA SOUČASNÉ LITERATURY	51
7 POZNÁMKY K TÉMATU	55
ZÁVĚR	57
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	58
SEZNAM OBRÁZKŮ	60
SEZNAM TABULEK	61
SEZNAM PŘÍLOH	62

ÚVOD

Čtenářství je nezpochybnitelnou součástí života každého z nás. Pomáhá nám oprosit se od reality všedního dne, přináší relaxaci, požitek, ale také možnost poznat nové kraje těm, kteří z nějakých důvodů toto nemohou uskutečnit v reálném životě, umožňuje stát se pokaždé někým jiným, prožívat stále jiná dobrodružství. Čtenářské výzkumy probíhají nejen ve světě, ale také v České republice; u nás je to například skupina pracovníků Akademie věd ČR kolem Doc. PhDr. Jiřího Trávnička, M. A. Tato bádání se však povětšinou zabývají čtením dětí, případně dospělých. Senioři - čtenáři jsou specifickou skupinou, které dle mého názoru byl doposud věnován pouze okrajový zájem. I když vývoj postupně mění mínění většinové společnosti, že senioři jsou nepotřební a na obtíž, existují pořád ještě předsudky vůči seniorům. A přece by si společnost měla uvědomit, že i senioři jsou důležití a mohou být pro většinovou společnost přínosní.

Téma Preference literatury v seniorském věku jsem si zvolila proto, že mi je tato problematika blízká a zajímá mě. Pracuji v knihovně a se čtenáři – seniory přicházím denně do styku. Práce se seniory na mě nepůsobí jako nepotřebná, ale právě naopak jako velký přínos. Vždyť tak jako jsou děti naší budoucností a nadějí, jsou senioři naší minulostí a pamětí.

Senioři většinu svého života prožili v jiném režimu, jiné společnosti, poměrech, zvycích i postojích a až v době, kdy se dostávají do ekonomicky neaktivního věku, se počíná urychlovat vývoj společnosti. Tento vývoj a posun společnosti má vliv i na literaturu. V období, kdy se člověk změnám již hůře adaptuje, než v mladém věku, přichází potřeba zvykat si na nové skutečnosti a přizpůsobit se jim. Dalo by se tedy říct, že v některých oblastech budou senioři dávat přednost původnímu uspořádání a řádu, na který jsou zvyklí. Otázkou je, zda budou ochotni i v literatuře zvykat si na novoty, nebo se jim nebudou chtít uzpůsobit.

Cílem mé bakalářské práce je zjistit, jakou literaturu senioři preferují, co od četby očekávají a také zda upřednostňují dříve vycházející či současnou literaturu. Je rozdělena na teoretickou a praktickou část. Teoretická část se dělí do čtyř kapitol. První je věnována knize – vývoji písma a psacích látek a knize jako hmotnému a duševnímu dílu. Druhá kapitola se orientuje na čtenářství a četbu. Třetí kapitola teoretické části se zabývá stářím z pohledu vývojové psychologie a na ni navazuje poslední kapitola, která se zaměřuje na seniory jako takové – jsou zmíněna fakta o seniorech v ČR, odchod do důchodu a jeho

působení na člověka, ale také jaké jsou vztahy ve stáří. V praktické části se věnuji vztahu a přístupu seniorů k četbě a literatuře - oblíbené a jimi preferované literatuře, ale také postoji ke knihám vycházejícím dříve a v dnešní době. V závěru praktické části jsou zmíněny připomínky respondentů k tématu, které se povětšinou vztahují k jejich vlastnímu vztahu k četbě, která je mnohdy provází od útlého dětství.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 KNIHA

I když písmo a psací látky, jak se zdá, nesouvisejí se čtenářstvím, opak je pravdou. Lidé pocítili potřebu něco zaznamenat pro ostatní, pro další generace. A i když původně šlo pouze o zapsání určitých faktů, postupně se tato potřeba i nadále vyvíjela a od pouhých záznamů faktů začali zaznamenávat i myšlenky a příběhy. Čtenářství se začalo pomalu vyvíjet, ale i nadále bylo výsostným privilegiem jen určitých kast, kterým se dostalo vzdělání. Až postupem času se tato znalost počala rozšiřovat, tak jako se začaly šířit knihy mezi širokou veřejnost.

1.1 Vývoj písma a psacích látek

Ačkoliv si člověk většinou spojuje vývoj písma převážně s knihou a jejím rozvojem, není tomu tak. Lidé používali písmo, nebo alespoň jeho předstupně, dávno předtím, než byly vytvořeny první knihy. Za jednu z předstupňů písma by se daly považovat vlastnické značky, které používaly k označení stáda dobytka kmeny již v mladším paleolitu. Další fází vývoje byly vrubové hůlky, které měly úlohu zaznamenávat půjčené věci, fungovaly i ke zpravodajským účelům a později se začaly používat i jako kalendáře. V Anglii se na hůlku stvrzoval odvod daní ještě dokonce v 18. století. Další z předstupňů písma se dochoval do dnešní doby, kdy je ještě užíván u peruánských pastevců a některých národů v Africe a Latinské Americe. Je jím uzlové písmo, které používali již staří Inkové a Číňané. I uzlové písmo bylo, stejně jako vrubové hůlky, později užíváno jako kalendář. V západní Africe místo uzlů používali řetězce mušlí, severoameričtí indiáni řetězce mušlí zase barvili.¹

Již 4 tisíce let př. n. l. vzniklo písmo obrázkové, které mělo dokonalejší podobu než předchozí předstupně. Znázorňovalo konkrétní slovo nebo i větu a bylo srozumitelné každému, ať již mluvil jakýmkoliv jazykem. Užíváme ji vlastně dodnes, například na dopravních značkách, nebo jako označení jedovatosti některých látek. S obrázkovým písmem, které se nazývá také piktografií, jsou úzce spjaty i jeskynní malby a nejstarší písmo tedy zároveň bylo i uměleckým projevem. Z piktografů se postupně začaly tvořit obrázky podobné značkám a tím vzniklo pojmové písmo, nazývané též ideografie. Pojmy byly myš-

lenkově bohatší. Šlo o písmo znakové, které obtížně se četlo i psalo, protože jeden znak mohl být vyložen několika způsoby.¹

Na přelomu 4. a 3. tisíciletí př. n. l. vzniklo v Mezopotámii klínové písmo. Zrodilo se z písma obrázkového a mělo několik set znaků, které pojmenovávaly slabiky, a několik znaků dokonce odpovídalo samohláskám. Tím vlastně vzniklo i písmo sylabické, které znázorňuje charakter mluvené řeči. Ve 3. tisíciletí př. n. l. se vyvinulo písmo i v Egyptě, které starověcí řečtí spisovatelé nazvali hieroglyfy. Toto písmo však bylo používáno takřka vždy jen na chrámových zdech. V běžném životě se začalo používat zjednodušené hieroglyfické písmo, které se nazývalo hieratické. Kolem r. 700 př. n. l. v severním Egyptě vzniklo tzv. démotické písmo. Jeho vznik byl podnícen vzrůstající potřebou obyčejných lidí využívat písmo k sestavování smluv. Chetitě užívali dva druhy písma – klínopis a hieroglyfy. Právě o rozluštění chetitského písma se zasloužil Čech Bedřich Hrozný. I na Krétě využívali více druhů písma – minojské hieroglyfy, lineární písmo A a lineární písmo B.¹

V Číně vzniklo písmo už v 15. století př. n. l., kdy již používali soustavu znakového písma, které se vyvinulo z obrázkového písma a přecházelo k symbolické kresbě. Dalším krokem již bylo jinské písmo, jehož součástí byly piktogramy, ideogramy a později i fonogramy. V Indii se asi 2500 let př. n. l. používalo protoindické písmo, které však nebylo dosud rozluštěno. Historie hebrejského národa je pestrá stejně jako užívání jejich písma. Většina knih ze Starého zákona je napsána aramejsky, některé však jsou starohebrejsky. Dalším typem písma, jehož tvůrci se stali Židé, je kvadrátní hebrejské písmo, kdy každý znak zdánlivě vyplňuje čtverec. Z něj ve středověku vzniklo písmo rabínské.¹

Dnešní písmo je výsledkem dlouholetého vývoje. Předchozí písma používaly znaků k označení symbolů a celých slov. Avšak teprve Féničané začali používat vyloženě abecedního systému písma. Nedostatkem fénického písma však bylo označování pouze souhlásek. Tento způsob zdokonalili Řekové, kteří začali používat již i samohlásky, protože řečtina zapsaná bez samohlásek je takřka nepochopitelná. Archaická podoba dnešního písma – latinky poukazuje výraznou blízkost s archaickým řeckým písmem. Latina však byla mnohem jednodušší než řečtina, a proto k jejímu přepisu postačovalo jen 21 písmen. Když si Řím podmanil Řecko, byl ovlivněn řeckou kulturou, přejal další dvě písmena a latinská abeceda se rozšířila na 23 písmen.¹

Stejně jako písmo prošly dlouhým vývojem i psací látky. Než lidé začali používat papír v hojné míře, používali k zapisování různé druhy materiálu. Používaná látka se lišila podle území, na kterém vznikala. Staří Sumerové, Peršané a Babyloňané používali hliněné tabulky, do nichž otiskovali rákosové klínky. Starověcí Číňané a Egypťané nejprve ryli do kamene, ale i do měděných destiček. V antickém Římě se psalo na lýko, dřevo a na destičky z různého materiálu, které byly potaženy vrstvou vosku. Nejběžnější starověkou psací látkou však byl papyrus. Vyráběl se z dřevě lodyh rostlin rostoucích v bahnitých oblastech delty Nilu a psalo se na něj odprava. Svitek se při čtení postupně rozvínoval. Římané na něj psali nejen knihy, ale také listiny a listy. Nejznámější a také nejdochovanější knihou té doby je egyptská Kniha mrtvých.¹

Ve starověkých Aténách se psalo na kus střepu hliněné nádoby, kterému se říkalo ostrakon. Ostrakon vešel ve známost díky střepinovému soudu – ostrakismu. Svobodní občané Atén se každý rok sešli a na hliněný střep napsali jméno toho, o němž si mysleli, že nejvíce ohrožuje demokracii. Ten, jehož jméno bylo na nejvíce střepích, byl na deset let vypovězen z města. Ačkoliv odešel do vyhnanství, neztratil majetek.¹

Aztékové a Mayové používali tři druhy materiálu. Používali jelení kůže, ale Mayoové vedle toho užívali i lýko fikovníků potřené vápnem a Aztékové vlákna agáve s vrstvou škrobu. Pruhy textů se vkládaly mezi dřevěné destičky a tvořily jakési leporelo.¹

Již v prvních stoletích našeho letopočtu, zejména od 4. století se v Římě vedle papyru počal uplatňovat pergamen. Byla to mnohem kvalitnější látka než papyrus, byl však také mnohem dražší. Pergamen přišel do Říma z Orientu, ale již dlouho před Římany ho používali i Židé a Řekové. Pergamen se zhotovoval z jehněčích, kůzlečích nebo oslích kůží. Pergamen se barvil na červenou, žlutou, modrou nebo na černou. Psalo se na něj zlatým nebo stříbrným inkoustem. Pergamen si připravovali sami písaři, nebo řemeslníci. Oproti papyru byl trvanlivější a umožňoval psaní na obě strany. Popsaný pergamen se dal seškrabat a dalo se na něj znovu psát, takto použitý pergamen se nazýval palimpsest.¹

Pergamen začal postupně vytlačovat papír. Vynalezli ho Číňané asi ve 2. století našeho letopočtu. V 8. století ho začali vyrábět z lněných a konopných hadrů a dalších přísad a od 19. století z buničiny. Dlouhý čas se v Číně používaly bambusové destičky a hedvábí.

Mechanické opisování se tedy zachovalo již jen v církevním prostředí, a to zejména pro vlastní potřebu, nebo jako dar jiným církevním ústavům. Byly to zejména teologická literatura, knihy bohoslužebné a biblické texty. Rukopisy s jiným obsahem, zejména díla antických autorů, právníká či filozofická literatura vznikala díky vlastním popudům vzdělaných jedinců, kteří měli širší rozhled i obecnější zájmy. V některých případech to byly i čelné osobnosti politického života, jako například Karel Veliký, který sbíral a nechal opisovat hrdinské epické zpěvy v různých národních jazycích. Nově se ukázala i potřeba děl školského charakteru. Vedle ní to byla i literatura klasická, slovníky a spisy z oblasti exaktních věd, jako je medicína, matematika a podobně, ale i texty filozofické.²

Od sklonku 12., počátku 13. století díky rozvoji univerzit v Itálii, Anglii a Francii vzrostla i potřeba většího počtu stejných textů. Toto mohlo být řešeno buď vlastním opisováním těch, kteří tyto knihy potřebovali, nebo zavedením řemeslné výroby nebo práce na objednávku. Na konci 12. století došlo i k obnově stálého obchodu s knihami. Velký rozkvět zažil už v antice, ale počátkem středověku se omezoval, až téměř ustal. Udržela se však výměna mezi jednotlivými ústavy. Dále zůstaly již spíše jen příležitostné smlouvy na výrobu jednotlivých knih, jejichž cena byla předem stanovena. Teprve koncem středověku se obnovila instituce knihkupců, která byla spojena zpočátku také s funkcí vlastního výrobce. Došlo i k určité monopolizaci jejích druhů. Zejména u univerzit. Severoitalská Bologna se stala největším producentem právnických knih, pařížská univerzita teologických, Praha také teologických, a taktéž měla rozsáhlý trh s lacinou literaturou.²

Pro užitkovou literaturu se stále častěji začal využívat papír. Ten se do Evropy dostával z Číny prostřednictvím Arabů nejprve na Sicílii a do Španělska. Ze Španělska se dál šířil do Itálie a Francie a následně i dál. V Čechách je první doloženou knihou městská kniha Starého Města pražského z roku 1310. Knihy literární povahy následovaly nedlouho po ní. Nejstarší doloženou papírnou v Čechách byla papírna na Zbraslavi z roku 1499 a roku 1505 již fungovala i papírna v Trutnově a o několik let později i ve Frýdlantu, v roce 124 na Starém Městě pražském a následně začaly papírny rychle přibývat. Od poloviny 13. století byl papír označován filigránem, značkou příslušné výroby. Výroby papíru byla oproti výrobě pergamenu levnější, ale i tak byl papír stále drahý.²

Knihy se skládaly z jednotlivých složek. Jakmile byl základní text napsán, byly dávány do vazeb, které byly buď pevné prkénkové, nebo měkké kožené. Vazby byly nadále různě zdobený. Knihy obsahovaly buď jediný text, nebo textů více. Také ale neexistovalo pojetí autorství, tak jak ho chápeme dnes. Ve velké většině případů nikoho nezajímalo, kdo je autorem daného díla, důležité bylo, že je k užitku čtenáři. Citování, jako ho známe dnes, vlastně neexistovalo a ne jeden autor bez sebemenších problémů přebíral rovnou i celé pasáže z jiných děl, aniž by si s tím on sám ani kdokoliv jiný dělal hlavu. Dlouho také neexistoval ani přesný název mnoha děl.²

Ve 14. a 15. století se v Evropě rozšířila technologie deskotisku a blokového tisku. Forma byla vyryta do dřevěné desky, byla to však finančně náročná metoda. Johannes Gutenberg se zabýval myšlenkou tisku pomocí skládání u oddělených písmen. Na rozdíl od jiných ale začal písmena odlévat z kovu. Slova tisknul pomocí matrice a upraveného lisu na víno. Hlavním významem knihtisku bylo to, že rozšířil psanou kulturu mezi širší obyvatelstvo.²

1.3 Kniha jako duševní dílo

Druhým a možná i důležitějším významem slova kniha je literární dílo. Provází člověka celým životem. Již malým dětem čtou rodiče pohádky a poté co se samy naučí číst, používají knihu pro své potěšení a ponaučení. Kniha se mnohým stává přítelem pro celý život a může jim zpříjemnit chvíle volna, stejně jako pomoci se sebevzděláním. Tak, jako se vyvíjela lidská společnost, vyvíjela se i kniha. Knihy mají humanizační, ale i socializační funkci a jsou důležitou součástí kultury dané společnosti.

Knihy by se daly rozdělit na dvě hlavní skupiny. Na literaturu naučnou a beletrii, zvanou též, jako krásná literatura. Základním znakem naučné literatury je šíření a zpřístupňování poznatků z různých oborů. Jsou důležité pro vzdělávání, které přispívá k výkonu povolání, ale také k sebevzdělávání, které podporuje zájmy a záliby jedince. Naučná literatura doplňuje a podporuje vědomosti získané ve škole a spojuje poznatky s lidskou činností. Je však třeba podotknout, že vzdělávací prvky v sobě obsahuje i literatura krásná. Přispívá právě těm jedincům, pro něž je četba krásné literatury součástí jejich vlastní profese, jako jsou učitelé, knihovníci a literární vědci.³

Naučná literatura plní především poslání výchovné a poznávací. Poznávací význam splňuje hlavně díky předávání získaných poznatků. Splňuje několik funkcí – sdělovací, kdy jsou informace prostě sděleny. Dále má také funkci informativní, kdy vysvětluje a objasňuje určitou skutečnost. Či funkci instrumentální, kdy poskytuje návod k řešení. Plní ale také funkci vzdělávací, při níž se autor snaží změnit a rozšířit dosavadní stupeň poznatků čtenáře a pomoci je uspořádat je do logických celků.³

Naučná literatura je v knihovnách tříděna podle mezinárodního desetinného třídění do skupin, které jsou označeny soustavou čísel. Základem je deset hlavních tříd označovaných od 0 do 9. Pod číslem 0 jsou zařazeny obecnosti, 1 filozofie, 2 náboženství, 3 společenské vědy, 5 matematika a přírodní vědy, 6 užité vědy, medicína a technika, 7 umění, sport a hry, 8 jazykověda, filologie a literatura a pod číslem 9 zeměpis, životopisy a dějiny. Každá hlavní třída se dále dělí připojováním dalších číslic na další podskupiny.

Rozlišuje se několik typů naučné literatury. Jsou to vědecké monografie, vědecké studie, vědecké sborníky, literatura populárně naučná, také se sem řadí učebnice, učební texty, vědecká a odborná periodika.

Krásná literatura je považována za nástroj k dosažení a zvyšování kulturnosti člověka. Krásná literatura má estetický a emocionální efekt, který je významný pro formování jedince jako plnohodnotného člena společnosti. „... *četba beletrie, krásné literatury, nějakým způsobem kompenzuje, vyrovnává to, čeho se člověku v dané situaci nedostává, co postrádá. Kompenzace znamená česky doplnění – krásná literatura tedy umožňuje člověku doplnit a naplnit jeho neuspokojené potřeby.*“^{3, s. 7} Může pomoci s únikem od osobních problémů, stresu a situací, ve kterých se člověk nachází. Díky literatuře se od problémů a strastí, které ho sužují, odpoutá a přestane na ně myslet. Kniha také může zpříjemnit chvíle volna. Z některých knih se v poslední době stává, hlavně díky jejich zfilmování a rozsáhlé propagaci, fenomén a tak se stává její četba i společenskou událostí.

2 ČTENÁŘ(STVÍ) A ČETBA

Na počátku je třeba vymezit si několik pojmů:

„ČTENÍ – mediální aktivita zaměřená na knihy a jejich duševní přisvojování; čas věnovaný knihám; základní aktivita související s knihami; socio-kulturní dovednost (gramotnost)

ČTENÁŘ – ten, kdo deklaruje, že čte (knihy); ten, jehož mediální dovednost je směřována ke čtení; duševní uživatel knih (a jiných písemných zdrojů)

ČETBA – více než základní (mediální) aktivita zaměřená na knihy; aktivita, která vykazuje vlastní vnitřní zákonitosti a ze které je patrná nějaká intence, plánovitost, hodnotový vztah ke knihám a jejich výběru; jde o vztah, který nevzniká jednorázově, ale musí být po určitou dobu rozvíjen a udržován

„ČTENÁŘSTVO / ČTENÁŘSKÁ VEŘEJNOST – společenství těch, jež se deklarují jako čtenáři a u nichž lze vysledovat nějaké nadindividuální zákonitosti, a to ohledně vkusu, výběru, intenzity čtení atd.; uživatelé a pěstitelé četby“⁴, s. 35-36

Čtenář může po knize sáhnout z několika důvodů. Jedním z nich je sebevzdělání, které mu poskytuje literatura naučná. Další dva důvody poskytuje literatura krásná. Jsou jimi potřeba sebeuvědomění a sebezapomnění. Každý z podnětů se vyvíjí v různých životních situacích a za odlišných podmínek. Nutnost sebeuvědomění vzniká tehdy, jestliže člověk má před sebou závažné rozhodnutí například o svém dalším osudu, životní dráze, je v rozpacích, či hodnotí své činy. Sebeuvědomění tedy pomáhá člověku nalézt sebe samého. Pomoc k sebezapomnění člověk využívá při stresu, únavě, když má starosti či se trápí a alespoň na chvíli se tak tedy svých problémů zbavil.³

Pro čtení knih je třeba více, než jen rozumět jazyku a slovům, které „čteme“, snad ještě důležitější součástí četby je pochopení významu, který autor chtěl knihou předat. Čtenář se může autorovi a jeho záměru poddat a zcela ho přijmout, nebo ho naopak nepochopit a naprosto odmítnout. Neexistuje však pouze toto úplné přijetí či odmítnutí, ale široká škála reakcí mezi nimi.³

Existuje také několik teorií čtenářství a také několik přístupů k dílu. Podle jedné z teorií je čtenář pouhým pasivním příjemcem sdělovaného, čehož může využívat výchovná literatura. Podle další teorie nabízí literatura čtenáři volnost k vlastnímu dotváření bez ohledu na původní záměr autora. Haman si klade otázku, zda tento přístup však neodporuje podstatě čtenářského setkání s dílem. I přístupy k dílu se dle něj skládá ze dvou částí. Pomocí prvního přistupuje ke knize vybaven jistými předpoklady, které získal v průběhu vzdělávání. Druhou součástí přístupu čtenáře k literatuře je jeho vlastní estetická zkušenost a její rozvinutost.³

Vztahuje se čtenářství pouze ke knihám? Dalo by se říct, že ne. V posledních letech, kdy se počítače stávají každodenní součástí života a internet se neustále rozvíjí, vystává i otázka, zda tento nástroj neohrozí knihy. Tuto otázku si položil i Umberto Eco *„S internetem jsme se všichni vrátili do éry abecedy. Jestliže jsme si vůbec kdy mysleli, že jsme se stali obrazově zaměřenou civilizací, pak nás počítač znovu vrací do Gutenbergovy galaxie a každý je teď nucen číst. Čtení vyžaduje nějaké čtecí zařízení, a tímto zařízením nemůže být jen počítač. Zkuste číst dvě hodiny na počítači román a budete mít oči jako tenisové míčky. Mimoto je počítač závislý na elektrině a nelze z něj tedy číst z vany, ba ani vleže na boku v posteli. Kniha se proto jeví jako přizpůsobivější nástroj.“*^{12, s. 13-14} Umberto Eco vskutku výstižně zachytil výhody knih proti internetu. Kniha je přeci jen kniha. A ačkoliv se senioři stávají poslední dobou čím dál více schopnější při práci s počítači, i přesto snad kniha zůstane primárním zdrojem vyhledávaným pro potěchu, uvolnění a relaxaci.

Knihy se nejdříve vyráběly ručně, takže si je mohla pořídit jen vybraná vrstva obyvatel, jako králové či knížata. Se zavedením knihtisku se staly knihy dostupnější pro širší vrstvy, ale i přesto byly pro většinu obyčejného obyvatelstva příliš drahé. Až s postupem vývoje nových technik zpracování a materiálů se stávaly přístupnějšími pro široké vrstvy. Velkým pomocníkem pro rozvoj čtenářství se staly i veřejné knihovny. Člověk má možnost přečíst si mnohem větší počet knih, než kdyby byl nucen pouze si je kupovat. A knihovny si zachovaly svou funkci dodnes. Dnes je téměř v každém městě profesionální knihovna, ve větších městech je knihoven mnohdy i více, než jedna. Nejsou ochuzeny ale ani malé obce. I zde lidé mohou využívat služeb knihovny. Knihovníci jsou však dobrovolníci, kteří tuto práci vykonávají navíc, zatímco mají jiné povolání.

Čtenáři by se dali rozdělit do tří generací, které se liší svými společensko-historickým souhrnem znalostí, které v průběhu svého života získali. Do první – starší generace – řadí lidi ve věku kolem 65 let a výše. Tito museli v průběhu života podstoupit mnoho změn od politických, přes společenské až k mediálním, prožili několik změn režimu, okupace a mnohdy i válku. V době, kdy prožívali dětství, byly ještě významné rozdíly mezi městem a venkovem a stejně tak se lišil i postoj ke knihám. Platila zde přímá úměra míry urbanizace k míře čtení, vzhledem k tomu, že převážná většina obyvatelstva se na venkově živila zemědělstvím. Neznali tedy téměř volný čas, který byl pro obyvatele měst samozřejmostí a mnohdy byli i odrazováni od čtení, jako od něčeho nepotřebného a marnotratného. Tato generace také zažila, mnohdy i třikrát – za protektorátu, v 50. a následně i 70. letech, vyřazování knih a určitých autorů z fondů knihoven. Protože rozmach televize je zastihl již v dospělém věku a vývoj internetu téměř na konci jejich ekonomické aktivity, jsou pro ně knihy a četba samotná největší kulturní aktivitou. Stejně tak pro ně volba vlastní četby představuje jistou formu svobody a knihovny se pro ně stávají jakýmsi náhradními vzdělávacími institucemi.⁴

Ve druhé střední generaci se seskupují lidé ve věku zhruba 40 až 60 let. Rozdíl mezi městem a venkovem pro ně již téměř mizí, televizní kultura je již rozvinuta. Starší části této generace naplňuje větší úsek jejich čtenářského života normalizace, omezený knižní trh a ideologicky vytríděné fondy veřejných knihoven. Charakteristické pro tuto generaci tedy je to, že pro své čtenářské zájmy byla odkázána na antikvariáty, knihovny rodinné a přátel a blízkých. Rozdíl mezi nimi a předešlou generací je ten, že v době největšího formování čtenářského zájmu mezi 14 a 20 roky neměli možnost vlastního výběru z rozmanité knižní nabídky. Na vydání jakékoliv nové knihy z oficiálního knižního trhu se čekalo dlouhou dobu a stály se na ně fronty. Významným efektem byl i tzv. negativní výběr, tedy jakési „doporučení“ knih, která byly oficiálně zakázány. Stejně tak ovlivňoval výběr knih i autor a jeho původ, kdy se do popředí dostali zejména spisovatelé z anglosaských zemí a naopak byli zavržováni ti z tehdejšího Sovětského svazu.⁴

Do nejmladší generace se řadí lidé ve věku přibližně mezi 15 až 35 roky. Ačkoliv starší z nich ještě chodili do socialistické základní a mnohdy i střední školy, čtenářství zejména mladších bylo utvářeno již polistopadovým liberalismem, který byl zčásti neuspořádaným a zčásti euforickým. Knižní trh začal prudce expandovat, cesta ke knize již tedy

není nijak omezena, ale zároveň padají signály a hodnotová kritéria, jak dobrou knihu rozpoznat. Nabídka začíná převládat nad poptávkou a kniha se začíná vydávat za čtenářem a nikoliv naopak, jak tomu bylo dříve. Internet z velké části začíná nahrazovat potřebu knižních slovníků a encyklopedií. Vznikají také jakési komunity čtenářů určitých směrů, jako je například sci-fi či fantasy. Jejich vztah k četbě se stává více věcným, ale je stále lepší, než se jeví generacím starším. Čtenářská gramotnost však neustále klesá.⁴

V průzkumu čtenářství – nečtenářství z roku 2007 je jako čtenář definován ten, kdo za poslední rok přečetl alespoň jednu knihu. Vyplývá z něj, že většina obyvatel České republiky starších 15 let přečetla v průběhu jednoho roku alespoň jednu knihu. Každý šestý obyvatel starší 15 let, což je 17% obyvatelstva, však nepřečetl ani jedinou knihu. Největší roli hraje vzdělání – 91 % čtenářů má vyšší vzdělání (maturita a výše). Mezi nečtenáři se dá najít třikrát víc osob bez maturity než s ní. Ukázalo se, že ekonomická aktivita a zaměstnání nehraje téměř žádnou roli. Kdežto povaha práce již čtenáře silně rozlišuje. Mezi nečtenáři je třetina manuálně pracujících a téměř všichni duševně pracující jsou čtenáři. Výška příjmu sice čtenářství také ovlivňuje, ale nikterak výrazně. V pozadí tohoto faktu je vzdělání, kdy movitější lidé jsou obvykle i vzdělanější. Bydliště také nehraje zásadní roli, protože ve městech je čtenářů 87 % a na venkově je to 80 %.⁴

Nečtenáři se tedy nejčastěji vyskytují fyzicky pracujícími se základním vzděláním, či těmi, kteří pracují částečně fyzicky a zčásti duševně. Dále jsou to muži nad 65 let nejnižší příjmové kategorie žijících na venkově. Nejčastější důvody nečtenářství jsou tři: 21 % říká, že jim na četbu nezbývá čas, 17 % čtení nebaví a 13 % poukazuje, že to, co se chtějí dozvědět, si mohou zjistit díky médiím, jako je tisk, televize a rozhlas. Každý desátý dotázaný se prohlašuje za bývalého čtenáře. Jako důvod lhostejnosti ke čtení nedostatek času a nezáměr trávit svůj volný čas s knihou, není mezi oběma pohlavími rozdíl. Při pohledu na čtenářství z hlediska věku uvádí 21 % mladých lidí, že je čtení nebaví. 29 % střední generace zdůvodňuje to, že nečtou nedostatkem času. Starší generace ho odůvodňuje především potížemi se zdravím. Nečtenáři s vyšším vzděláním trojnásobně častěji spoléhají na internet, než lidé se vzděláním nižším. Tito naopak třikrát více prohlašují, že je čtení nebaví.⁴

Zajímavým faktem je i získávání knih, které se také liší dle generací, pohlaví a vzdělání. Ženy, mladší a starší generace a osoby s vyšším vzděláním chodí častěji do veřejných knihoven. Mladší a střední generace vůči té starší nabývají knihy častěji v knihkupectvích, naopak starší lidé oproti tomu nejčastěji knihy dostávají, jako dárky či je mají ve vlastní knihovně. Nákup knih prostřednictvím internetu je obvyklým jevem u lidí s vyšším vzděláním, kdežto ti s nižším vzděláním je nejčastěji získávají darem. Nečtenáři knihy získávají pasivní formou, jako dárky od přátel a známých. Čím víc člověk čte, tím častěji navštěvuje knihovny a méně podléhá potřebám jejich nákupu v knihkupectvích.⁴

Výzkum ukázal i různost v čtenářských návycích, jako kdy, kde a jakým způsobem člověk čte. Nejprve se zaměříme na místo, kde lidé čtou. V celkovém součtu jsou nejvíce preferovány dvě místa, a to doma v klidu a v posteli, což naznačuje, že většina má při četbě nejraději klid a blízké zázemí. Mezi pohlavími nejsou velké rozdíly při upřednostňování místa. Čím mladší jsou lidé, tím častěji čtou v dopravních prostředcích, v práci a škole a v posteli. Střední generace oproti oběma dalším čte mnohem více na dovolené. V rozdílnosti vzdělání se upřednostňování místa téměř neprojevuje, ale ekonomicky aktivní lidé nepatrně častěji čtou na dovolené. Ukázalo se také, že čím čtenář silnější, tím je ochotnější číst kdekoli.⁴

I v době, kdy lidé čtou, jsou jisté rozdíly. Mladší a starší generace se četbě věnuje častěji v průběhu pracovního dne, střední generace spíše při dovolené. V průběhu nemoci se ukazuje přímá úměra ke čtení – tedy čím jsou lidé mladší, tím víc čtou, když jsou nemocní. Rozložení týdne ekonomicky aktivních a neaktivních se projevuje i na jejich četbě. Ekonomicky neaktivní čtou v pracovních dnech mnohem častěji. Je-li člověk silným čtenářem, ztrácí pro něj víkend a pracovní den význam.⁴

Ve způsobu čtení se u pohlaví ukazují jisté rozdíly. Ženy zůstávají věrně rozečtené knize, kdežto muži přeskakují stránky a vybírají si to, co je zaujme. Důvodem může být to, že ženy preferují mnohem více, než muži beletrii, která tento způsob četby vlastně vyžaduje. Čím mladší je čtenář, tím více knih má rozečteno ve stejnou chvíli, což se ukazuje i u silných čtenářů, kteří jsou navíc mnohem trpělivější a méně přeskakují pouze na to, co je zajímavé.⁴

3 STÁŘÍ Z POHLEDU VÝVOJOVÉ PSYCHOLOGIE

Stáří se dá charakterizovat jako postvývojová fáze života. Je tedy poslední etapou, která by měla poskytnout již jistý nadhled a také moudrost a pocit naplnění, ale na druhé straně přináší i úbytek síly a současně se mění osobnost, která již směřuje ke konci života. V druhé polovině vlastního života člověk rozvíjí vlastní osobnost. Měl by tomu uzpůsobit své zájmy a aktivity a soustředit se na sebe samého, svou osobnost a také se naučit přijímat i své negativní vlastnosti a postoje.

Hlavním vývojovým úkolem období raného stáří, tedy věku mezi 60 a 75 lety, je dosáhnout integrity v pojetí vlastního života. Toto je podmíněno několika body:

- Pravdivostí k sobě samému – život, který člověk prožil, je třeba vidět takový, jaký byl a nic si nepředstírat a obrátit se k reálným hodnotám a potřebám
- Smíření se s vlastním životem – akceptovat současnou realitu jako kompromis, který úplně neodpovídá dřívějším představám
- Upevnění a zobecnění postoje k životu – jejich zkušenost mění vztah k životu a umožňuje nadhled
- Kontinuita – pochopení vlastního života, jako nedílné součásti generační posloupnosti, jakou součástí většího celku⁵

Fází označovanou jako pravé stáří je období života po dosažení 75 let věku. Tzv. čtvrtého věku člověk dosahuje završením 80 let. V té době žije již jen asi polovina jeho současníků a narůstají fyzické i psychické problémy. Současně s tím narůstá riziko záťažových situací, které mohou být mnohdy subjektivně těžko zvládnutelné. Jakým způsobem se se zátěží bude senior schopen vyrovnat závisí na jeho osobnosti, zkušenostech, hodnotovém systému, ale také na současném duševním a tělesném stavu. Integrita, jejíž dosažení je úkolem raného stáří, bývá již většinou dosažena. Senior přijímá svůj život takový, jaký byl a nemá potřebu cokoliv předstírat.⁵

3.1 Fyzické změny

Kromě psychických změn dochází při stárnutí i ke změnám tělesným. Ať už se jedná o změny duševní, nebo fyzické, liší se jejich postup zcela individuálně. Jejich rychlost, rozsah a závažnost projevů záleží na genetických dispozicích. Podstatnou roli však také sehrávají vnější faktory, jež v průběhu jeho života na člověka působily.⁵

Člověk v průběhu života prodělá spoustu onemocnění, které ovlivňují jeho tělesné funkce i do budoucnosti a mnohdy získávají chronický charakter. Nejsou to však jen tělesné obtíže, které seniory sužují, ale také obtíže psychické. Ty mnohdy nejsou dobře diagnostikovány, protože se skrývají za potíže tělesné. Právě potíže psychické postihují ve stáří až 20 % lidí. Již v průběhu raného stáří nastávají pro člověka problémy s výskytem více chorob najednou, tzv. polymorbiditou.⁵

Tělesné stárnutí se projevuje i vizuálně, což působí na jeho postavení ve společnosti. Protože proces stárnutí je pro okolí patrný na první pohled, začínají lidé člověka vnímat, jako starce a podle toho s ním i chovat. Právě s vizáží může souviset i vlastní sebeúcta seniora. Tu může podpořit to, že o svůj zevnějšek dbají. Naopak zanedbaný zevnějšek značí rezignaci, nebo může signalizovat demenci, jiné onemocnění, nebo také to, že člověk je osamělý a tedy necítí důvod o něj pečovat.⁵

V období pravého stáří není pro člověka závažná ani tak nemoc, ale to co z ní pro něj vyplývá. Jde spíše o zachování vlastní pohody, soběstačnosti, schopnosti radovat se ze života a možnosti dělat co chce. Právě vlastní soběstačnost je pro seniora důležitá, protože její ztráta může vést k závislosti na jiných lidech, či rovnou jejich umístění do instituce. Seniory v největší míře ovlivňují onemocnění oběhové soustavy, ale také ohrožení cévní mozkovou příhodou. Poměrně častým problémem je i demence, jejíž nejčastější příčinou je Alzheimerova choroba, či demence vaskulárního typu.⁵

Asi 40 % lidí starších 60 let trápí problémy s pohybovým ústrojím. S tou ve velké míře souvisí i společenská izolace a pokles soběstačnosti. Protože se bojí pádu a následného zranění, uzavrou se tedy ve vlastním bytě a odříznou se tak od společnosti. Dalším problémem, který se u seniorů může vyskytnout, jsou deprese. Jsou způsobeny stresem, který mohou vyvolat obavy z budoucnosti a bezmocnosti. Jejich příčinou však může být i choro-

ba, jako například Parkinsonova nemoc. Depresí jsou více ohroženi i diabetici, či lidé po mozkové příhodě. S tím je spojena i vyšší četnost dokonaných sebevražd.⁵

3.2 Psychické změny

Stárnutím dochází ke změnám mozku, které se projevují i v psychice. Tento průběh je u každého zcela individuální a je podmíněn biologicky, ale probíhá taky na základě psychosociálních vlivů. Všeobecně lze shrnout tyto změny, jako jisté zpomalení, zhoršení paměti a pokles frustrační tolerance. Toto však nemusí být pouze příznakem stárnutí, ale také patologických pochodů, jejichž rozvoj je ve stáří mnohem častější, než v mladším věku. *„Ve stáří se často mění osobnost. Psychiatrická zkušenost říká, že se člověk někdy stává karikaturou sebe samého, že se projeví nepěkné vlastnosti a sklony, které v mládí a ve středním věku dokázal tlumit, držet na uzdě, případně projevovat přijatelným způsobem. Ve stáří se šetrnost stává lakotou, stupňuje se depresivní mrzoutství a podezřavost. U žen se někdy stupňuje panovačnost (Xantipa) a pořádkumilovnost se mění v teror. Naopak hysterické osobnosti, které otravovaly život celému okolí věčným citovým neklidem a sklonem ke scénám, se k stáří často uklidňují.“*^{14, s. 340}

Při stárnutí je příznačný úbytek mozkové tkáně, kdy se snižuje hmotnosti mozku, tloušťka mozkové kůry apod. a to narušuje funkce, které řídí příslušné oblasti mozku. Zmenšuje se i počet synaptických spojení a produkce neurotransmiterů, což má za následek, že člověk není schopen plně používat přicházející informace, ani je dostatečně včas zpracovat a zároveň je neschopnost rozmýšlet o více faktech zároveň. Důsledkem těchto změn je zvolnění a ochuzení myšlení. Právě špatná schopnost myslet na více věcí zároveň vede k přesouvání pozornosti z jednoho podnětu na jiný, což zapříčiňuje pomalejší myšlení a více chyb.⁵

S přibývajícím věkem se člověku zhoršuje zrak i sluch, což ovlivňuje orientaci i poznávací procesy, které jsou závislé na rychlém a přesném přijímání informací. To vyžaduje větší zátěž na pozornost a to vyvolává zátěž, která může vést k únavě a emočnímu rozladění, jako jsou napětí, afektivní výbuchy, úzkostnost a deprese. Z toho důvodu mohou někteří staří lidé rezignovat na činnosti, které pro ně dříve byly přirozené, ale nyní je vysilují a stahují se do soukromí, a to vede k jejich podnětovému strádání a sociální izolaci.⁵

Již v raném stáří se počíná ukazovat nedostatečnost paměti a s nimi souvisejí i potíže s učením. Toto mnohdy souvisí se snazší unavitelností a horším soustředěním. Zachování paměťových funkcí může ovlivnit i to, jak člověk paměť v průběhu života využíval. Krátkodobá paměť ve starším věku spadá na pouhých 85 % někdejší výkonnosti. Stejně tak klesá výkonnost pracovní paměti a tím i způsobilost dokončit úkol, při němž si musí zapamatovat větší množství informací a návaznost jednotlivých kroků. Zároveň je však ovlivněna i paměť dlouhodobá, která se stává méně spolehlivou, a problémy vyvstávají s vybavením si vzpomínek. Stárnutí má vliv i na prospektivní paměť, kdy příčinou jejího narušení je oslabení funkce systému monitorujícího čas.⁵

Ruku v ruce se stárnutím jde i změna rozumových schopností. Stejně, jako ostatní změny, i tyto probíhají u každého člověka individuálně podle jeho genetických předpokladů a také jeho předešlého života a zkušeností. V období raného stáří se vždy nemusí podmienečně jednat o úbytek, ale může naopak dojít k nárůstu intelektových schopností, což může být zapříčiněno nadhledem a způsobilostí komplexně uvažovat. V uvažování senioři mají tendence sklouzávat k rozvlácnosti a odbíhání od hlavního tématu a dávají přednost rutině a stereotypu.⁵

V pozdním stáří i nadále pokračuje zpomalování a snížení přesnosti získávat, ukládat a zužitkovat informace. Orientaci v prostředí a mezilidský kontakt ovlivňuje i horší zrakové a sluchové funkce. Stejně tak se snižuje i síla a četnost emočních prožitků. Mění se i pocit životní pohody, kdy kladné emoce jsou považovány spíše za výjimečné. Reakce, ať už kladné či záporné, jsou senioři schopni hůře zvládat.⁵

3.3 Změny socializace

Postupně dochází k „*proměně či redukci různých sociálních dovedností, které lze v krajním případě chápat i jako proces desocializace.*“^{5, s. 350} I zde se mohou vyskytovat individuální odlišnosti a mnohdy se toto více projevuje až v pozdním stáří. Souvisí to s odchodem do důchodu, kdy se lidé stávají izolovanými od dění, jehož dříve byli platnou součástí.

Nejčastěji senioři zůstávají angažováni v několika sociálních skupinách. První a nejdůležitější z nich je rodina. Druhou, neméně důležitou obzvláště v případech, kdy rodi-

na selhává, jsou přátelé a známí ze sousedství a aktivit, na kterých se společně podílejí. Tato skupina je pro seniora důležitá zejména z důvodu udržení si určité sociální působnosti, které v rámci rodiny neuplatňuje. Třetí skupinou, v níž mohou senioři fungovat, jsou obyvatelé dané instituce, jako je domov důchodců, či třeba léčebna dlouhodobě nemocných.⁵

Problémy v sociálním kontaktu mohou nastávat ve stáří díky horší možnosti komunikace. Důvodem může být nedoslýchavost, která vyžaduje od seniora větší soustředění, a proto je pro ně mnohem únavnější. Pro některé je dalším z důvodů i pomalost ve zpracování informace a zformulování odpovědi. V neposlední řadě jsou to i potíže s pamětí, nejen kvůli krátkodobému uchování informace, ale také vybavení si některých slov.⁵

Životní oblast seniorů se s přibývajícím věkem neustále zmenšuje, čímž se zužují i jeho sociální sítě. Člověk postupně ztrácí lidi, s nimiž měl citový vztah, ale i ty, s nimiž se mohli podílet o vzpomínky na svůj život. Právě z této ztráty sociálních kontaktů plyne osamělost, kterou může působit i odloučení od ostatní společnosti. Na samotu a izolaci seniorů může působit několik vlivů, jako je jejich sociální situace, která vyplývá ze ztráty partnera, sourozenců a přítel. Jejich tělesný stav, jako je snížená pohyblivost, problémy se zrakem či sluchem, nebo nemoc, ale i duševní stav.⁵

4 SENIOŘI

Minulá kapitola popisuje, jak na stáří pohlíží vývojová psychologie. Jiný úhel pohledu nám však dává sociologie. Obě oblasti jsou úzce propojeny a vzájemně mohou jedna druhou ovlivňovat. Jedinec se v průběhu života mění jak fyzicky tak i psychicky, a tento vývoj neustává ani v období stáří. Právě s tímto vývojem souvisí jeho sociální postavení, vztahy a změny, které se mu dějí. Přístup k seniorům se liší nejen v historických obdobích, ale i v jednotlivých komunitách. Naopak různé složky sociální oblasti, jimž je senior vystaven s různou intenzitou i nábojem, mohou urychlit, či zpomalit jeho fyzické a psychické změny. Usnadnit je může kupříkladu četba, jako jeden z koníčků, jež si senior přináší z předchozího života, a která vyplní jeho volný čas, jehož mnohdy nečekaně přibylo. Pozitivním faktorem se mohou stát i návštěvy knihovny, díky nimž senior udržuje sociální kontakty. Stejně tak ale může zapůsobit negativně. Zhoršující se zrak začíná četbu znesnadňovat a napomáhá tak uvědomění si stárnutí a blížícího se konce života.

V minulosti se lidé nedoživali tak vysokého věku jako dnes. S prodlužováním života však vyvstal nový problém, který byl lidstvu dříve neznámý. A tím bylo stáří. Stáří bylo obvykle ctěno hlavně v případech, kdy dožití se vysokého věku bylo spíše výjimečnou záležitostí.⁶

Již staří Řekové tento problém začali řešit, a to dokonce i zákonně. Podle nich měli šťastné stáří seniorům zajistit jejich děti. V Athénách dokonce mohla být špatná péče o seniory trestána pokutou, nebo dočasným odebráním občanských práv. V Delfách se mohl „hříšník“ dostat dokonce trest vězení.⁷

Stáří mnohdy znamenalo bídu a zoufalství. Ve středověku byly zakládány starobince, kde mohl starý člověk, pokud se nebyl schopen o sebe postarat, získat útočiště. V českých zemích se rozvinula jistá forma pomoci, kterou se stal tzv. výměnek.⁶

4.1 Fakta

Pro začátek by jistě bylo dobré zmínit fakta o seniorech v ČR. 9. ledna 2008 vláda přijala Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 s názvem Kvalita

života ve stáří. V jeho rámci byla vydána publikace, přinářející statistická data, *Senioři v ČR v letech 2009*.⁸

Tzv. demografické stárnutí je většinou vnímáno jen ve spojitosti s reformami důchodového systému a tudíž má jakýsi negativní nádech. V souvislosti s tím je třeba zmínit i pojem ageismu, který jako první použil americký psychiatr Robert Butler již v roce 1968 v článku uvedeném ve Washington Postu. V roce 1975 tento pojem rozpracoval a v roce 1979 byl uveden ve slovníku *The American Heritage Dictionary of the English Language*.

Česká definice pojmu zní: „*Ageismus – neboli věková diskriminace je ideologie založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu, manifestovaná skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku a/nebo na jejich příslušnosti k určité kohortě/generaci.*“^{15, s. 113}

K 31. 12. 2008 činili lidé starší 65 let 15% populace v České republice, přičemž žen byl větší podíl, než mužů. Z celkového počtu vdaných žen je starších 65 let jen 15% oproti 50letým a starším, které tvořily ještě celou polovinu. Muži nad 65 let dosahují pouze pětiny z celkového počtu ženatých, kdežto ve věkové skupině nad 50 let ji je ženatých ještě 55%. Nejvíce ovdovělých mužů i žen je ve věku 75-79 let.⁸

Další analyzovanou charakteristikou populace byl index stáří 65+. Index stáří v této analýze vystihuje počet osob ve věku 65 let a výše na 100 osob ve věku 0-14 let. V České republice, jako celku hodnota indexu stáří v posledním desetiletí neustále vzrůstá. Senioři nad 65 let v roce 2008 převažovali nad dětmi do 14 let. Hodnota indexu byla 105,1. Z jednotlivých krajů dosáhla nejvyšší hodnoty Praha, která si „vedení“ udržuje po celých deset let, kdy sledování probíhá. V roce 2008 zde na 100 dětí připadalo 130 lidí starších 65 let. Naopak Středočeský kraj měl v roce 1998 druhý nejvyšší index stáří, v roce 2008 se však vyskytuje již na 12. místě s 96 seniory na 100 dětí. V roce 2008 byly dosáhly ještě 4 další kraje hodnoty indexu stáří pod 100 65letých a starších na 100 dětí do 14 let. V roce 2008 na tom byl nejlépe Ústecký kraj, kde bylo jen 88 lidí nad 65 let na 100 dětí do 14 let.⁸

Průzkum se zabýval také střední délkou zdravého života, což vyjadřuje průměrný počet let, který má člověk šanci prožít ve zdraví. V letech 2005 a 2006 byli šance obou

pohlaví dožít se ve zdraví určitého věku vyrovnané. V obou případech to dělalo 7 let. V roce 2007 se toto zvedlo o jeden rok na asi osm let. V roce 2008 z celkového počtu zemřelých 104 948 osob bylo celých 94% lidí starších 50 let. Z tohoto počtu jedna pětina zemřela do věku 64 let, 37% ve věku 65-79 let a 43% ve věku nad 8 let včetně.⁸

Senioři jsou právě kvůli změnám, které přináší jejich věk, více ohroženi dokonáním sebevraždy. V rozmezí let 1993-2005 došlo u lidí nad 65 let věku ke snížení z 27% z celkového počtu sebevrahů na 19%. Za další tři roky, do roku 2008, však nastal opětovný nárůst, kdy z celkového počtu dokonanych sebevražd bylo 23% sebevrahů starších 65 let včetně.⁸

K 31. 12. 2008 bylo podle České správy sociálního zabezpečení 2 754 011 důchodců (bez rozdělení na starobní, invalidní, či sirotčí důchodce). Z toho bylo 1 687 5446 žen a 1 066 465 mužů. Průměrná výše starobního důchodu dosahovala 9 638 Kč (u mužů činila 10 715 Kč a u žen 8 784 Kč). Z hlediska krajů bylo nejvíce starobních důchodců na počet 15 a víceletých v Královéhradeckém kraji – 17,4%, dále na Vysočině -17,2%, v Praze – 17,1%, Pardubickém kraji – 17%, Plzeňském a Olomouckém kraji – 16,9%, Zlínském kraji – 16,7%, Libereckém a Karlovarském kraji – 16,4%, Jihočeském a Moravskoslezském kraji – 16,2%, Ústeckém kraji – 16,1% a v Středočeském kraji – 15,9%.⁸

4.2 Odchod do důchodu

Nejpatrnějším znamením, které odchod do důchodu člověku dává, je přechod ze středního věku do stáří. Patří tedy k významným mezníkům lidského života, kdy zakončuje nejdelší z etap života člověka. Většina lidí si pod tím představuje i ztrátu výkonnosti a v souvislosti s tím i užitečnosti pro společnost. Člověk ztrácí svou profesní roli a s ní je spojena i jistá společenská prestiž. Také však přichází k určitému rozpadu jeho ostatních dosavadních sociálních rolí, jejich úplnému konci, omezení, nebo přesunutí v rámci systému.

Důchodci jsou většinovou - produktivní společností vyčleněni do jakési sociální minority, která je neproduktivní, neužitečná a proto i nevýznamná. Protože jsou v naprosté většině ekonomicky odkázáni na společnost, je omezena jejich možnost do jejího dění jak-

koliv zasahovat.

Dříve tomu bylo však jinak. Do důchodu – na tzv. výměnek lidé odcházeli, když se jim oženil vnuk. Bylo to z prostého důvodu. Protože v minulosti se povolání obvykle dědilo z otce na syna a spolu pak většinou práci i dělali, bylo na prarodiči opustit např. statek i s rozhodovacími právy. K vedení a rozhodování stačili jen dva a tak musela nejstarší generace ustoupit nejmladší. Neznamenal to však jejich stažení se do ústraní a odříznutí od společnosti. V určitém smyslu tomu bylo právě naopak. Stali se opatrovateli pravnoučat a v zimě se dostávali přímo do středu dění při večerních pracích.⁹

V dnešní době je jedním ze zásadních problémů, se kterými se senioři, jež se právě stali důchodci, mohou setkat, je zátěž způsobená právě odchodem do důchodu. Tato zátěž může zprvu působit, jako ryze pozitivní, ale velmi snadno se může zvrátit. A tou je nenadálá svoboda v nakládání se svým časem, kterého je pojednou nečekaně mnoho. K volnému času, který měli i předtím najednou přibyl i čas dříve věnovaný zaměstnání. A s tím se „čerství důchodci“ mnohdy neumějí poradit a využít ho. Může k tomu přispět také jejich zdravotní stav, jeho omezené schopnosti, či finance. U člověka se může rozvinout pocit prázdnoty, dokud se sám nenaučí vytvořit si svůj vlastní program. Protože mnozí senioři nejsou schopni sami změnit styl života, který dosud vedli, mohou při jeho vytváření použít jakéhosi modelu jiného důchodce, kterého znají.⁵

Při odchodu do důchodu je pro člověka důležitý i jeho pocit životní pohody a uspokojení z vlastního života. Oba dojmy se mohou právě odchodem do důchodu zhoršit. Nemusí se tak však stát podmíněně. Tyto pocity se mohou naopak i zlepšit, ale také se změnit nemusí vůbec, nebo pouze minimálně. Zlepšení může dojít v případě, kdy se člověk těší na možnost věnovat se tomu, co je zajímavá a těší, právě díky více volného času. Negativní dopad má odchod do důchodu pro člověka, jehož práce mu tvořila významnou část života a vlastní identity.⁵

Protože odchod do důchodu nemusí být jen dobrovolná, ale z důvodu zdravotních, nebo vůlí zaměstnavatele, může být vynucený, nejsou lidé k odchodu do důchodu motivováni. Toto pak řeší více způsoby. Buď se snaží v současném zaměstnání setrvat co nejdéle, nebo se snaží získat jiné místo, byť na část úvazku, či s horším postavením. Důvody mo-

hou být různé. Jedním z nich je například skutečný zájem o profesi, nebo potřeba udržet si společenskou prestiž, kterou vykonávaná práce přináší. Dalším důvodem může být i zachování si určitého životního stylu, jehož součástí je právě i zaměstnání. Nemenším důvodem je nutnost zachovat si sociální kontakt a neoctnout se tak v izolaci jen v rodině. Neposledním z důvodů bývají i ty ekonomické, kdy s odchodem do důchodu dochází i k poklesu životní úrovně. Potřeba i nadále pracovat však ve většině případů po 70. roce upadá.⁵

Dokonalost přizpůsobení se důchodu záleží na různých činitelích, kterými může být například to, zda k odchodu došlo v době běžné pro odchod do důchodu, také však to, jestli odešel dobrovolně, či zda má dostatek financí, ale také je-li zdravý a s dobrým sociálním zázemím. Přizpůsobení se probíhá v několika etapách:

- Příprava na důchod – protože stáří je většinou považováno za méně uspokojivou fázi života, očekávají lidé, že s odchodem do důchodu tato situace opravdu nastane. Plánování důchodu a příprava na něj je tedy důležitá a je-li dostatečná, může tento přechod člověku usnadnit.
- Bezprostřední odezva na změnu – přichází opuštění dosavadního způsobu života, přičemž si člověk nový ještě nevytvořil. Konec každodenních povinností může navodit spokojenost, zároveň však i nejistotu, obavy o budoucnost a dojem vykořenění. V této fázi života si mnohdy člověk dosud uchovává své zvyklosti z doby, kdy ještě byl v pracovním procesu, jako například brzké vstávání.
- Deziluze a postupné přizpůsobování – senior začíná pociťovat prázdnotu, postrádají pravidelnost a sociální kontakt, kterého měli dosud dost, dochází k nasycení se odpočíváním a koníčky a přichází zklamání a uvědomění si, že život se jim opravdu změnil. Je třeba najít si nové zvyklosti. V této etapě se může rozvinout tzv. syndrom čtyř stěn, kdy senioři zůstávají zavřeni doma a nevidí důvod hledat novou činnost a životní náplň. K přizpůsobení u většiny seniorů dochází v průběhu 1-2 let po odchodu do důchodu.
- Přizpůsobení se na způsob života důchodce a ustálení nového stereotypu – senior si již vytvořil nový stereotyp a tím získává i spokojenost s vlastním životem. Ve většině případů si nachází nový životní cíl, jehož směřování mu určuje činnost a vyplňuje čas.⁵

4.3 Vztahy ve stáří

Autonomie jedince je důležitou součástí života každého, ale vymezit tento pojem se může zdát velmi těžké. Dalo by se říct, že je to schopnost, či možnost vést vlastní život podle svých rozhodnutí a sám si jej kontrolovat. Sami senioři svou autonomii popisují jako způsobilost samostatně zvládat běžné aktivity, být fyzicky soběstačný a zdravý, také mít zaopatřeny základní životní potřeby. Tedy když se o sebe dokáže sám postarat. Pro seniory je nejdůležitější autonomie fyzická a zároveň finanční. Ve spojitosti s autonomií tělesnou to znamená, že se budou schopni postarat o sebe i svou domácnost, nebudou odkázáni na druhé a ani je muset žádat o pomoc, či jakkoliv jim být na obtíž. I v souvislosti s autonomií finanční však jde hlavně o další osoby, hlavně jejich blízké. Je o schopnosti vyjít s důchodem, nemuset si peníze půjčovat a následně je někomu dlužit. Potřeba vztahů s blízkými lidmi se tedy s přibývajícím věkem nemění, ale i přesto se senioři nechtějí stát na rodině, či jiných lidech, závislými a být jim na obtíž. Bojí se, že přemíra jejich závislosti by mohla vyvolat nechuť u blízkých a následnou sociální izolaci seniora.¹⁰

Význam rodiny, po poklesu v dospělosti, s přibývajícím roky stoupá. Senior je, stejně jako dítě, ohrožen sociální izolací a s ní související emoční deprivací. Míra četnosti kontaktu seniora s rodinou by měla být někde ve středových hodnotách, ani přehnaně častá, ale ani téměř bezkontaktní. Senior zastává v rodině důležitou roli prarodiče a mnohdy k ní přibývá i role pradědečků a prababiček.¹⁰

Pro seniora je velmi důležitý vztah i ten manželský, což je ovlivněno mnohaletým soužitím. Ve stáří manželské vztahy zpravidla sílí a bývají stabilizované. Senioři jsou ve vztahu mnohem spokojenější a ubývá i vzájemných konfliktů, což však nemusí být navenek na první pohled však patrné. Jsou realističtější a konflikty a problémy nepovažují za tolik vážné, jako v dřívějších letech. Právě z důvodu dlouhého soužití již mohou předpokládat reakce partnera, které se v mnoha situacích zafixovaly a tudíž nebávají tolik emotivní. Senioři si mnohem méně projevují negativní emoce, pozitivní však právě naopak projevují více, i ve srovnání s páry středního věku.⁵

Právě dlouholeté soužití přispívá k jeho spokojenosti. Po tu dobu sdíleli stejné životní podmínky, a tudíž mají většinou i podobné hodnoty a postoje, ale také společné ra-

disti, jako jsou vnoučata, ale může to být například i pes, zahrádka, či chata. Vztah může posílit i odchod do důchodu. V období, které může být pro člověka těžké a právě možnost sdílet ho s partnerem, přijmout jeho oporu a jistotu právě od tohoto blízkého člověka, může vztah ještě posílit.⁵

I pro seniory ve vztahu je důležitá intimita. Podstatná je blízkost druhého a sdílení společného života, ale také vzájemná důvěra a posiluje se i párová identita. I ve stáří však může mít intimita sexuální podobu, ačkoliv již není tak významná, jako dřív a mnohdy není ani důležitá vůbec. Sex za vysoce pozitivní hodnotu pokládá jen čtvrtina žen nad 60 let, kdežto u mužů to je víc než polovina. S přibývajícím věkem je pro člověka důležitější i partnerská solidarita a opora v zátěžových situacích.⁵

Velmi zátěžovou situací je pro seniora zhoršení zdravotního stavu jeho partnera. Sám díky tomu prožívá pocit ohrožení, protože se bojí partnerovi ztráty, nebo nemohoucnosti a s tím související změnu životního stylu. Odkládá proto vlastní potřeby a obětuje se partnerovi, aby se vyhnul pocitu viny. Pokud je na tuto starost sám a pokud je nemocný partner bezmocný či dementní, může péče o něj vést i k vyhoření zdravého pečujícího partnera. Ve většině případů se výhradní pečovatelkou stává žena, protože je to tak okolím očekáváno. I pro nemocného partnera je tato situace těžká, protože se dostává do pozice závislého.⁵

Další nadmíru zátěžovou situací je smrt partnera. Ačkoliv je to vzhledem k věku pravděpodobné, partner na ni obvykle není připraven. Čím je člověk starší, tím tuto událost hůře nese. Smrtí partnera dochází ke ztrátě smyslu života a součásti identity, hrouť se jim denní režim a také výhled na společnou budoucnost a plány, které si udělali. Po smrti partnera již senior většinou nehledá nový partnerský vztah, ale snaží se ho nahradit posílením jiných vztahů, například k dalším rodinným příslušníkům, či přátelům. Reakce na smrt partnera má několik fází:

- zhodnocení situace pomocí rozumu – postupem času dochází u člověka k racionalizaci, kdy smrt partnera chápe jako východisko z utrpení

- jedinec na smrt partnera reaguje samozřejmě i emočně – zármutek může trvat nanejvýš dlouhou dobu, pociťuje opuštěnost a beznaděj a může sám sebe izolovat od ostatních.
- smutek se může vracet i po delší době a jeho projevy se nazývají truchlení. Pokud však smutek nemůže projevit navenek, může se to projevit na jeho zdravotním stavu⁵

Vztah seniorů a jejich dospělých dětí se v období stáří rodičů mění. Rozpolcenost vztahu a konflikty ubývají a naopak narůstá pozitivita. Je samozřejmě do velké míry ovlivněn emoční vazbou, kterou si v průběhu života vypěstovali, ale také i to, jak často se stýkají. I přesto mohou nastat rozpory, protože jako rozdílné generace mají i odlišné názory a prožitky. Pro jejich vztah je důležité i to, jak daleko od sebe senior a rodina jeho dospělého dítěte bydlí. Pokud je vzdálenost velká, znemožňuje to sdílení běžného života a v horším případě i důležitých událostí rodiny. Je-li však vzdálenost příliš malá, může oslabit nezávislost rodiny a přinést mnoho negativních impulsů. I když je pro spoustu českých rodin příznačné, že senior žije s rodinou svých dětí ve společné domácnosti, většina seniorů by však dala přednost jejich blízkosti, avšak mít přitom své soukromí ve vlastním bytě. Osobní kontakt je často doplňován kontaktem telefonickým a mnohdy jím děti nahrazují právě osobní setkání, na které nemají čas. Děti se ve vztahu k rodičům snaží o dobré vztahy s nimi a toho chtějí dosáhnout ústupky, respektem, vysvětlováním vlastních stanovisek, ale i snaha o pochopení těch jejich.^{5;10}

Vztah k dětem a vnoučatům je pro seniora důležitý. Jednou z věcí, jež jim přinášejí, jsou nové podněty a informace. Také jim umožňují prožívat svoje úspěchy i prohry, jako své vlastní. Stejně tak jim dávají citovou jistotu a přibližují je společnosti, v níž by se jinak ocitli na okraji. I přesto je třeba, aby si zachovali určitou autonomii. Zároveň by ale chtěli být svým dětem i vnoučatům užiteční a realizovat se alespoň ve své rodině, pokud to již není možné v rámci společnosti.⁵

II. PRAKTICKÁ ČÁST

5 VÝZKUMNÝ VZOREK

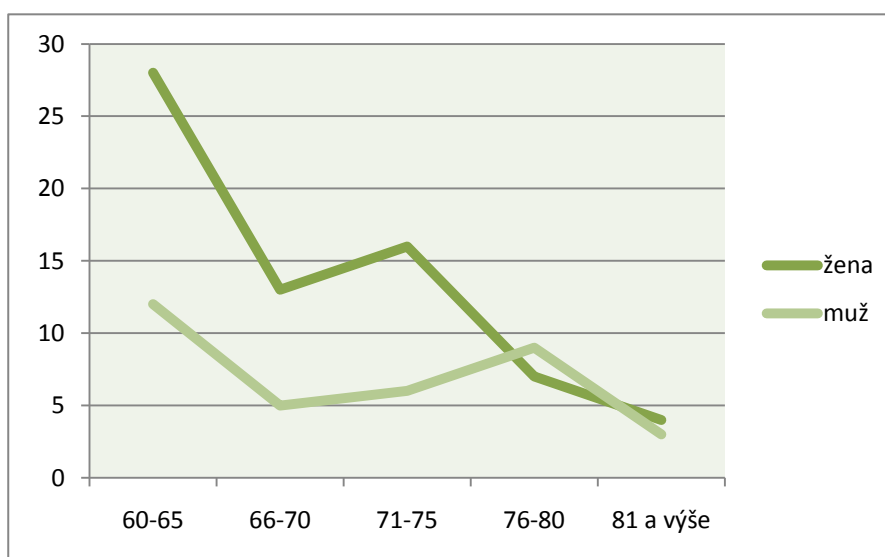
Byl proveden kvantitativní výzkum formou dotazníků. Jejich návratnost činila přibližně 80%, což tvořilo celkově 103 zpracovaných dotazníků. Dotazník byl složen z 15 otázek, z nichž 10 bylo položeno uzavřenou a 5 otevřenou formou. Na základě předvýzkumu byla upravena otázka č. 5 a přidána otázka č. 14.

Tabulka 1 Design dotazníku

Typ otázky	Položka č.
Uzavřená otázka	1, 2, 5, 6, 8, 10, 11, 12
Otevřená otázka	7, 9, 13, 14, 15
Škálová otázka	3, 5

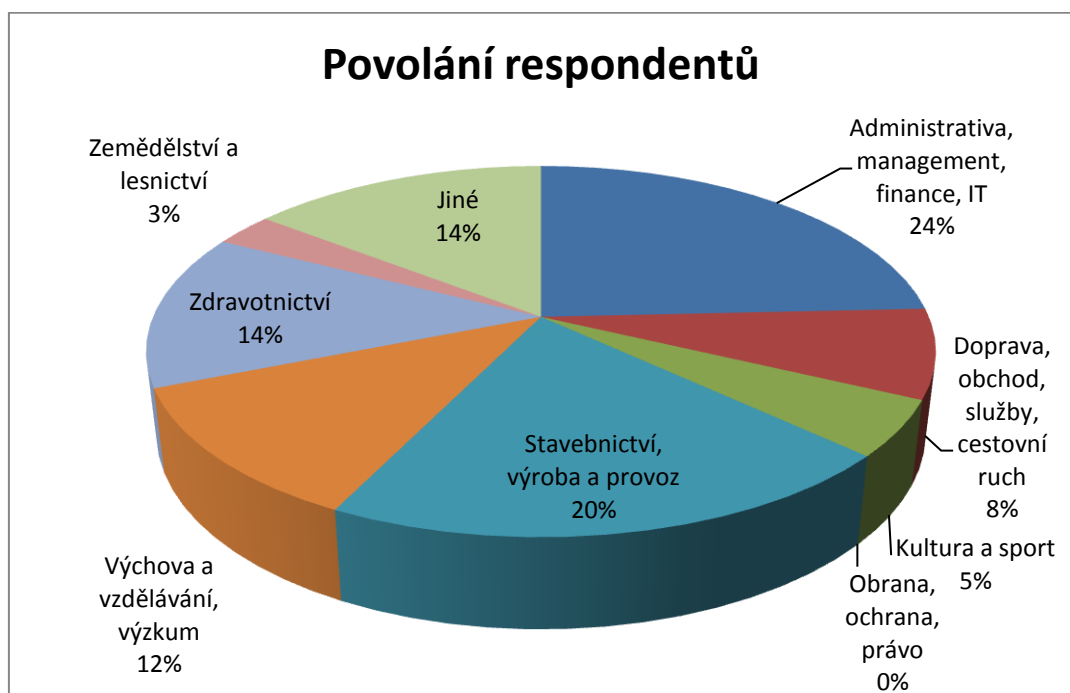
Podle věkového rozložení se výzkumný vzorek nijak výrazně neliší. Nejvíce respondentů - 38,8% se nacházelo ve věkovém rozmezí 60 – 65 let. Naopak nejméně – 6,8%, dle předpokladu, jich bylo ve věkové skupině 81 let a výše. Co se týče pohlaví, byl již rozdíl patrnější. Odpovědělo 66% žen a pouze 34% mužů. Nejvíce respondentů tedy byly ženy ve věku 60 – 65 let. Nejméně pak mužů ve věku 81 let a výše, kterých však bylo pouze o jednoho méně, než žen ve stejné věkové skupině.

Obrázek 1 Počet respondentů v závislosti na věku a pohlaví

Respondenti dostali na výběr zaměstnání, které jim bylo nejbližší ze všech, jež v životě vykonávali. Nejpočetnější skupinou byli pracovníci, kteří zvolili skupinu slučující administrativu, management, finance a informační technologie, jichž byla téměř čtvrtina. V těsném závěsu za nimi s 20,4% bylo nejvíce voleno stavebnictví, výroba a provoz. Naopak skupinu spojující obranu, ochranu a právo si nezvolil jediný respondent. Mezi povolání, které napsali respondenti, kteří si zvolili možnost jiná, je například: konstrukce a výroba letadel, strojírenství, geodzie, archivnictví, technika, práce ve skladu, chemický průmysl, či nábytkářské designérství.

Obrázek 2

6 LITERATURA A ČETBA

6.1 Oblíbená literatura

Každý jedinec, ať je jakéhokoliv věku, očekává od četby a literatury něco jiného. Co pro jedince literatura a četba znamená, obvykle zjistí již v útlém věku. Tento obraz přetrvává, ale není podmínkou, že přístup, jenž si člověk v mládí či dětství vypěstoval, zůstane až do jeho smrti neměnný. Často se k původní představě přidávají další, podle aktuálního životního stylu a potřeb, které se právě s jejich proměnou mohou měnit. Dítě při seznamování se se čtením a knihami hledá v literatuře především zábavu. Jakmile mu přibývá studijních povinností a stává se studentem, proměňuje se přístup k četbě v potřebu získávání vědomostí a poučení. S nástupem do pracovního procesu vysoká potřeba práce s učebnicemi a odbornou literaturou opadá, a i když může trvat i nadále, obvykle ne s takovou intenzitou. V mnoha případech se zmenšuje i volný čas, který může pracující věnovat četbě a mnohdy se četba stává činností oddechovou a relaxační.

Respondenti dostali na výběr tři možnosti, co pro ně četba znamená. Poučení, zábavu, odpočinek a relaxaci a také otevřenou volbu jiné, pokud by si z předchozí nabídky nevybrali. Senioři od literatury nejvíce očekávají odpočinek a relaxaci, v těsném závěsu je poučení, poté následuje zábava. Pouze dva respondenti využili možnosti volby Jiné. První rozvedl svou volbu o poučení doplněním znalostí, druhý zvýšením odbornosti.

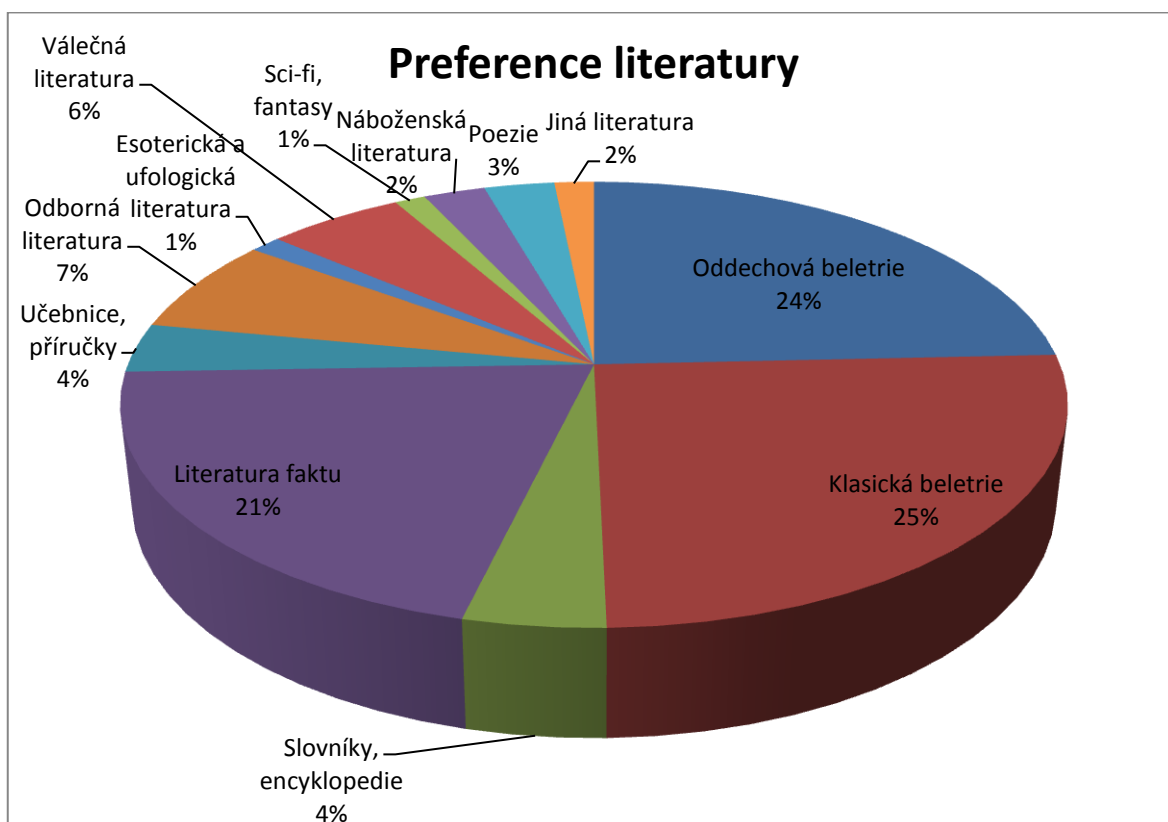
Další otázkou byl výběr literatury. Respondenti dostali možnost vybrat si z nabídky až tři možnosti, které měli seřadit podle své nejčastější volby. Nabízená škála byla s menší úpravou převzata z výzkumu prof. PhDr. Jiřího Trávníčka, M.A. Čteme? z roku 2007. Byly jim nabídnuty tyto možnosti:

- Oddechová beletrie (detektivky, špionážní romány, romance)
- Klasická beletrie
- Slovníky, encyklopedie
- Literatura faktu (memoáry, deníky, cestopisy, životopisy)
- Učebnice a různé příručky
- Odborná literatura
- Esoterická a ufologická literatura
- Válečná literatura

- Sci-fi, fantasy
- Náboženská literatura
- Poezie
- Jiná literatura

Po celkovém součtu všech odpovědí se nejlépe umístila klasická beletrie se ziskem 25,4% z celkového počtu rozdělených bodů. Byla těsně následovaná beletrií oddechovou, jako jsou detektivky, špionážní romány, romance s 24,2%. Po ní následuje literatura faktu, jako memoáry, deníky, cestopisy, životopisy, která měla 20,7%. Všechny tyto tři možnosti výrazněji vedou oproti ostatním možnostem. Odborná literatura, která se umístila na čtvrtém místě, již získala pouhých 7% a válečná literatura s 5,5%. Jako nejméně oblíbenou z určeného výběru se ukázala esoterická a ufologická literatura a sci-fi a fantasy, které shodně získaly pouhých 1,3%.

Obrázek 3

Pokud nahlédneme do výsledků výzkumu Čteme? z roku 2007, který se zabýval výzkumem čtenářství dospělých nad 15 let, mírně se změnila preferovaná literatura na prvních třech místech. Oproti dospělé populaci nad 15 let věku, kdy nejoblíbenější je současná oddechová beletrie, za níž následuje literatura faktu, klasická beletrie a odborná literatura, zařadili senioři na první místo klasickou beletrii, dále oddechovou beletrii, literaturu faktu a odbornou literaturu. Senioři tedy posunuli klasickou beletrii na první místo, což by se dalo vysvětlit tím, že klasická beletrie je provází celým životem a v jeho průběhu se s ní neustále setkávali. Oddechová beletrie začala být přístupná široké veřejnosti ve větší míře až po převratu a tedy je pro mladší generaci známější a klasickou beletrii si naopak spojují s povinnou školní četbou.

Srovnáme-li oblíbenost literatury seniory podle pohlaví, nacházíme zde rozdíly. U žen se v oblíbenosti jako první umístila klasická beletrie, následovaná oddechovou beletrii, posléze literaturou faktu a na čtvrté místo se zařadily slovníky a encyklopedie (viz Příloha P II). Naproti tomu u mužů se jako nejoblíbenější ukázala literatura faktu, druhá je oddechová beletrie následovaná odbornou literaturou a jako čtvrtá se řadí klasická beletrie. Ukazuje se, že ženy při čtení dávají přednost oddechu a zážitku, kdežto pro muže jsou důležitější nové informace.

I přesto, že má člověk oblíbenou literaturu, může ho zaujmout i jiná kniha. 65% respondentů uvedlo, že je oslovují i jiné knihy, než ty, které upřednostňují. Mezi pohlavími v tomto ohledu téměř žádné rozdíly nejsou. z konkrétně jmenovaných autorů a jejich děl byly shodně dvakrát jmenovány Nebe nemá dno od Hany Andronikove, Skutečný život Alžběty II. Vincenta Meylana a také knihy Josefa Klímy a jiných reportérů. Mezi konkrétně jmenované spisovatele patří:

- V. Meylan: Skutečný život Alžběty II.
- knihy Josefa Klímy a jiných reportérů
- H. Andronikova: Nebe nemá dno
- J. Kovanda: Gumový betlém
- F. Šauer: Jízdenka do nebe a vstupenka do ráje
- Otakar Dvořák: Můj otec Antonín Dvořák
- James Herriot: Zvěrolékař má namále
- Paul Tournier: Tajemství

- Ivan Klíma: Moje šílené století
- R. Gehlen: Tajná služba v akci
- R. Mann: Rabínova dcera
- F. Müller: Provodov v minulosti
- S. Motl: Kam zmizel zlatý poklad republiky
- Tajemství přírody
- povídky a romaneta K. Čapka, J. Nerudy, K. V. Raise, J.Š. Baara, B. Němcové, A. Jiráska, V. Huga, L. Feuchtwangera
- knihy od D. Virtue
- knihy M. Viewegha
- knihy J. Klímy

Z jiných žánru než respondenti upřednostňují, ale o kterých uvedli, že je v poslední době zaujaly, byly nejvíce zmíněny knihy o náboženství, které byly následovány knihami o historii. Se stejným počtem zmínek se na třetí pozici umístila poezie s knihami, které se věnují zájmům, jako například přírodě, zvířatům, zahradě, květinám, či kuchařky a také encyklopedie a slovníky a odborná literatura. Na čtvrtém místě se shodně umístily cestopisy a životopisy. Na posledním místě z všeobecně zmíněných knih, které byly jmenovány vícekrát jsou knihy o hudbě, detektivky a také oddechová beletrie. Mezi knihy, které respondenty oslovily, se zařadila ještě válečná a cizojazyčná literatura, klasická beletrie, knihy o umění a také zamilované knihy s dobrým koncem.

6.2 Přístup seniorů k současné literatuře

Současní senioři většinu svého života prožili ve zcela jiném společenském uspořádání a změny, kterými společnost prochází, se počaly dít až ke konci jejich aktivního pracovního života. Museli se tedy vyrovnat s odchodem do důchodu a se změnou vlastního statusu, ale zároveň se vypořádat se společenskými změnami. Jednou z nejvýraznějších změn je nejen technický pokrok, ale také proměna společnosti. Společnost i její chod se zrychluje a zintenzivňuje a tento jev se projevuje ve všech oblastech. Výjimkou není ani kultura, kde tento vývoj snad nejvíce ovlivnil filmový průmysl, literatura však nezůstává o mnoho pozadu. Mladší generace, která s takovými změnami již vyrůstala a prožívala léta,

kdy jsou lidé nejprizpůsobivější, nemá s tímto problémy. Pro seniory však tyto zdánlivě malicherné změny mohou představovat závažný problém.

V dřívějších dobách byl život společnosti mnohem poklidnější, než je dnes. Právě na filmu, ale i knihách, jsou tyto změny dost patrné. Dříve byl děj filmu (i knihy) plynulý, pozvolna a průběžně diváka (čtenáře) seznamoval s informacemi, které mu chce předat. V dnešních dobách však podává informace útržkovitě, přičemž dané útržky nejsou diváko-
vi (čtenáři) předkládány ucelenou formou, jako tomu bylo dříve, ale „na přeskáčku“, takže pro staršího diváka (čtenáře) může být složité se v ději orientovat. V jednu chvíli se dozví, co se děje v současnosti a v následující je v minulosti, během chvilky se bez varování najednou dostává do budoucnosti a to vše je ještě proloženo snovými pasážemi. Není divu, že senior není schopen toto vše stíhat a tudíž ho to ani moc neláká.

Proto další otázkou dotazníku bylo, zda se jim líbí knihy, které poslední dobou vycházejí. Celým 68% respondentů se knihy vycházející v současnosti líbí. Nelíbí se 20,4% tazatelů, 7,8% se nedokáže přiklonit ani na jednu ani na druhou stranu a 3,9% není schopno na tuto otázku odpovědět. Pokud se na to podíváme z pohledu pohlaví 61,8% žen se literatura v současnosti vycházející líbí. U mužů je tomu tak dokonce v 80%. U odpovědi, že se jim současná literatura nelíbí se obě pohlaví téměř nelišila – u žen to dělá 22,1% a u mužů 17,1%. Ani jeden z mužů nebyl neschopen se přiklonit k jedné ze dvou nabízených možností, mezi ženami jich bylo 11,8%. A 4,4% žen a 2,9% mužů není schopno odpovědět (viz Příloha P III).

6.2.1 Důvody oblíbenosti / neoblíbenosti

V další položce dotazníku dostali respondenti možnost vyjádřit se, co se jim na v současnosti vycházející literatuře líbí nebo nelíbí. Nejvíce bylo zmíněno jako pozitivum knih, které vyšly v poslední době jejich široká nabídka. Protože senioři prožili většinu svého života v komunismu, kdy byl ovlivněn i knižní trh a jeho nabídka, vítají možnost výběru, který se jim v dnešní době naskýtá. Knižní trh a právě možnost získání nových knih byl velmi omezen a dnes je tomu právě naopak. V dnešní době při vstupu do knihkupectví, nebo i knihovny jsou regály přeplněny všemožnými tituly a záleží pouze na jedinci, kterou z nich si zvolí.

Další z možností, kterou respondenti uváděli, jako třetí nejčastější, s tou první úzce souvisí. Jsou jimi autoři a témata, které byly v době komunismu tabuizované a po roce 1989 se toto omezení uvolnilo a do tehdejšího Československa, později i České republiky, začali pronikat noví autoři, které mohli čtenáři poznat. Otevřeli se obzory, což čtenáři uvítali a s radostí tohoto potenciálu, poznat nové autory, příběhy a styly psaní, využívají.

Velmi pozitivně senioři hodnotí i vzhled v dnešní době vycházejících knih. Toto mínění se podle počtu zmínek umístilo dokonce na druhém místě. Výtvarná úprava, které je v této době věnován velký důraz, ale i například vazba knih, působí na čtenáře veskrze pozitivně. Knihy jsou dnes vizuálně výrazně odlišné a snaží se zaujmout i oko jedince, aby přitáhl jeho pozornost. První dojem je důležitý a dnešní vydavatelé si tuto skutečnost uvědomili a pracují s ní. Práce výtvarníků a grafiků se ale nezaměřuje pouze na obálky a vnější úpravu knihy, ale propracovanějšími a zajímavějšími se stávají také ilustrace. Nejčastěji se objevují hlavně v knihách pro děti, avšak neméně se objevují i v knihách pro dospělé, kde nicméně mívají obvykle formu fotografií.

Na druhém místě se společně s výtvarnou stránkou knih umístily nové poznatky, které literatura člověku přináší a jejich široký záběr. V současnosti vycházející knihy umožňují člověku získat informace z různorodých oblastí, od přírodních věd, přes společenské, techniku až k umění. Na následujícím místě se umístila další možnost, která se opět dá jednoduše spojit s širokým výběrem literatury. Jde o doplnění znalostí o vývoji společnosti. Ten postupuje mílovými kroky a právě to, že se tyto novinky a události mohou dozvědět z knih, pomáhá seniorům neztratit souvislosti a spojení se společností. Senioři jsou mnohdy nuceni ze zdravotních důvodů omezit svůj pohyb a v nejhorších případech zůstávají uvězněni uprostřed stěn svých bytů. To však neznamená, že nutně musí zůstat „odříznuti“. I přesto, že jejich život teď ustanul na místě neznamená, že se toto děje i ve zbytku společnosti. A právě knihy mohou pomoci seniorovi zůstat začleněn a informován, jaké změny se dějí. V nároku na informace a výškou věku není úměra a je třeba na to brát ohled. I starší člověk má potřebu vědění.

Na současnou literaturu se seniorům líbí:

- větší výběr
- zajímavý vzhled, ilustrace, lepší vazba
- široký záběr nových poznatků, informace o vývoji společnosti

- nová témata a autoři (dříve tabuizované)
- dobrý obsah, výprava i srozumitelnost
- napínavost, aktuálnost, specifický náhled na život a problémy
- překlady z cizích jazyků již nejsou těžkopádné

Literatura vycházející v současnosti však není seniory přijímána pouze kladně. Respondenti se již natolik neshodují, jako ve výčtu pozitiv, na druhou stranu však zahrnují širší výčet výtek. Tak jako mnozí uváděli velký výběr, jako pozitivum současné literatury, je právě i tento důvod uváděn v negativní souvislosti. Právě přesycenost trhu a velký výběr knih, které lze nalézt na regálech knihkupectví či knihoven, způsobuje nepřehlednost. Pro seniora je složitější se v tomto množství zorientovat a něco si vybrat. Současně s velkým výběrem jde ruku v ruce i cena knih, která je vysoká a pro seniory se tak knihy stávají mnohdy nedostupnými.

Největšímu počtu respondentů se nelíbí plytkost, povrchnost a podbízivost knih, které vycházejí v této době. Také však jako negativní uvádějí přemíru násilí a arogance. V mnohých knihách je děj popisován s děsivou syrovostí, což je zapříčiněno dnešní společností. V dětství a době aktivní pracovní činnosti, tedy po většinu jejich života byla společnost a mravy vnímány jinak, než v dnešní době. Ve většině společnosti byla zachováвана úcta k životu a zdraví druhého. Dnes je sociální kultura poněkud jiná a v médiích je prezentována přemíra násilí, kterou pak zejména mladí lidé začínají pojímat jako normu a podle toho se také chovají. Neúctu k životu, kterou přijímají z televize, filmu, ale zejména z počítačových her převádějí do reálného života, aniž by si mnohdy uvědomovali rozdíl mezi těmito dvěma realitami. Toto vnímání se projevuje však i v literatuře. Právě tato změna, která se přičítá jejich zvyklostem, které senioři získali v průběhu svého života je pro ně nepochopitelná. Protože je jí až nadměrné množství v médiích, kde to však nemohou ovlivnit, očekávají od knih odpočinek a právě násilí a arogance jim v něm může bránit. S přemírou násilí souvisí i hrubé mnohdy až vulgární výrazy, které s oblibou používá mladá generace. Naznačuje, že neúcta k životu není ojedinělá, ale jedná se o neúctu k člověku všeobecně, která se začala prosazovat až v poslední době. Senioři jsou tedy nuceni vybírat si literaturu i s ohledem na tento problém.

Mnohým seniorům se současná literatura těžce čte a zdá se jim nepochopitelná. Mají pocit, že je zaměřena přednostně na mladou generaci a na tu starší nebere ohled a

nesnaží se jim přiblížit. Tak, jako se zlepšili překlady literatury z cizích jazyků, upadá i český jazyk. Korektury mnohdy nejsou dostatečné a čeština v současné literatuře bývá někdy špatná, což většinou v dřívější literatuře nebylo obvyklé.

Autoři se v dnešní době snaží ve velké míře být originální. Vliv na to může mít i komerce, která na autory i všechny zaangażované při tvorbě nových knih může ovlivnit. Oba důvody mohou ve velké míře způsobovat úpadek současné literatury. Někteří autoři působí na seniory tak, že dnes „knihy píše i lidí, kteří toho nemají moc co říct“. Některým seniorům je nepříjemné i to, že v dnešní době vychází příliš „sladkobolné literatury“. I toto může mít na svědomí právě komerční stránky knižního trhu. Takové knihy také působí poněkud jednotvárně. Je-li projevem zájem o jakýkoliv typ literatury, může na tento fakt trh zareagovat jistou nadprodukcí, jež může toho, kdo tyto knihy neupřednostňuje, obtěžovat.

Sex byl v dřívějších dobách věcí ryze soukromou, která patřila pouze samotnému páru. S uvolňováním společnosti se i sex stal „věcí veřejnou“ a mluvit o něm na veřejnosti se stalo přirozenou součástí života. Pro seniory však i nadále zůstává věcí výhradně soukromou a proto je pro ně nepřijatelné, aby se mu v knihách věnovali s takovou otevřeností a mnohdy až detailními popisy.

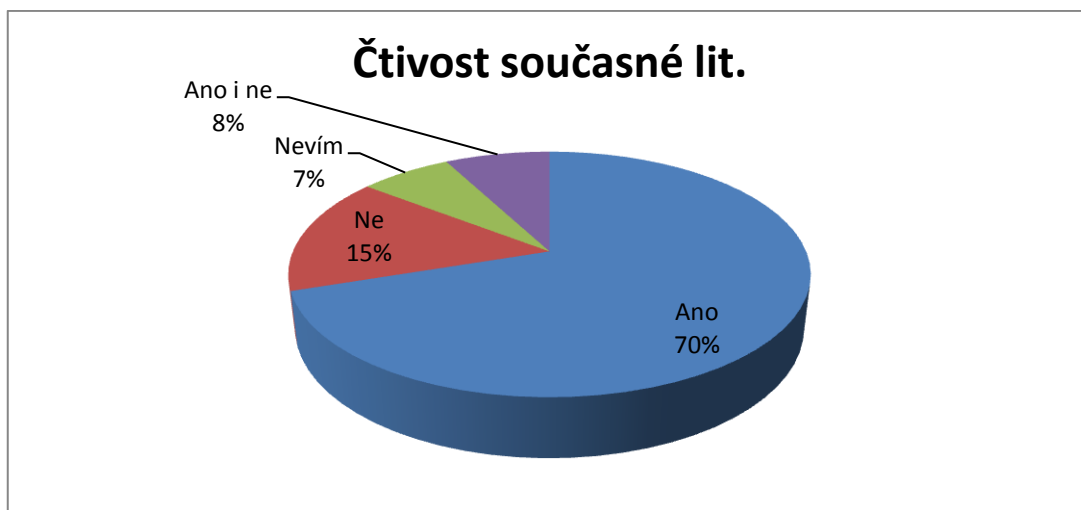
Na současné literatuře seniorům vadí:

- velký výběr
- plytkost, povrchnost, podbízivost
- násilí, arogance, syrovost, hrubé výrazy, vulgarita
- nepochopitelnost, těžké čtení, špatná čeština
- snaha po originalitě za každou cenu, komerčnost
- negativismus, na hranici propagace nihilismu
- přemíra sexu
- vysoká cena
- příliš „sladkobolné“ literatury
- jsou zaměřeny jen na mladou generaci
- jednotvárnost
- knihy píše i lidé, kteří toho nemají moc co říct

Na otázku čtivosti současné literatury 69,9% respondentů odpovědělo kladně. Že je pro ně literatura vycházející v současné době nečitivá řeklo pouze 15,5% respondentů.

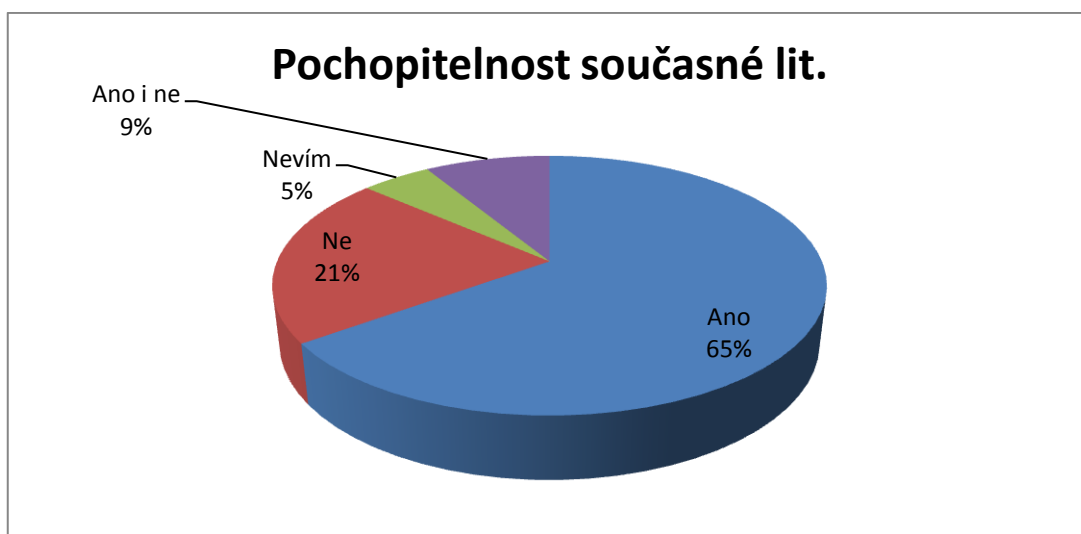
6,8% není schopno odpovědět a 7,8% tazatelů není schopno se rozhodnout pro jednu ze dvou nabízených možností. Ani u jednoho pohlaví není nijak výrazný rozdíl v odpovědích (viz Příloha P IV). Lze tedy říct, že pro $\frac{3}{4}$ respondentů je literatura vycházející v současnosti čtivá a pouze $\frac{1}{4}$ taková nepřípadá.

Obrázek 4

Stejně tak je to i s pochopitelností. 65% respondentů na otázku, zda je pro ně v současnosti vycházející literatura pochopitelná odpovědělo kladně. 21,4% zvolilo zápornou odpověď, 8,7% nedokázalo určit, zda ano či ne a 4,9% není schopno odpovědět. Při rozlišení odpovědí mužů a žen není žádný podstatný rozdíl (viz Příloha P V). Pochopitelnost současné literatury je o málo horší, než čtivost, avšak i přesto jednoznačně více respondentům připadá pochopitelná.

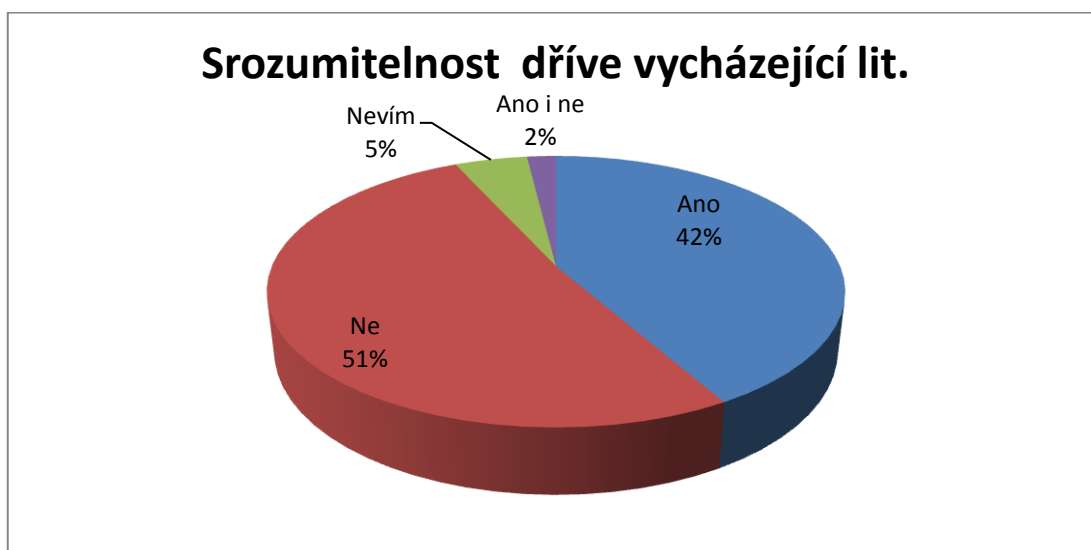
Obrázek 5

6.3 Přístup seniorů k dříve vycházející literatuře

Další položkou dotazníku byla otázka, zda se respondentům zdála dříve vycházející literatura srozumitelnější než ta dnešní. Téměř polovina dotazovaných odpověděla negativně. Kladně však odpovědělo jen o málo méně seniorů, a protože se odpovědi téměř neliší, není tedy možné prohlásit, že pro seniory byla dříve vycházející literatura srozumitelnější.

Obrázek 6

V souvislosti s pohlavím se však již u této otázky objevily rozdíly. Odpovědi žen se téměř neliší, záporně odpovědělo přesně 50% respondentek a kladně 45,6%, tedy o pouhých 5% méně. Muži odpověděli Ne v 54,3%, Ano si však zvolilo o celých 20% dotazovaných mužů méně (viz Příloha P VI).

6.3.1 Důvody oblíbenosti / neoblíbenosti

I v tomto případě dostali respondenti možnost vyjádřit se k důvodu, čím jim byla či nebyla literatura vycházející v minulosti srozumitelnější. Většina respondentů uvedla, že dříve vycházející literatura byla pochopitelnější a přehlednější a tím i srozumitelnější. Dokázala čtenáře více zaujmout uceleným příběhem s jednoduššími zápletkami a dějem, který je v mnoha knihách vycházejících v dnešní době překombinovaný a ztížit tak lehkost četby knihy, čímž jej může znechutit. Dříve vycházející literatura přišla seniorům lidovější a vtipnější. I svou poetikou a pozitivním přístupem působila na čtenáře a tudíž mu poskytla mnohem více odpočinku od problémů všedního života.

Jako druhý největší pozitivum na dříve vycházející literatuře respondenti uvedli propracovanost knih i způsob jejich zpracování. S tím souvisí i kvalitnější náměty, které v mnoha případech v současnosti autoři odsouvají stranou. Použijí-li slova jednoho z dotazovaných - autor si v dřívějších dobách více vážil čtenáře. Než se začal věnovat vlastní tvorbě sesbíral spoustu materiálu, který pečlivě prostudoval a knihy tak získávaly realističtější nádech. Autor se však nevěnoval pouze námětu a zpracování knihy, ale také byl dbalejší českého jazyka. V dnešní literatuře se objevuje spousta nespisovných a hovorových výrazů i v knihách, u nichž se to nepředpokládá a mimo přímou řeč, kde takové výrazy nejsou očekávány. S rozvojem výuky jazyků, ke kterému došlo po roce 1989, se počaly v českém jazyce mnohem více objevovat i přejaté výrazy. V současné literatuře jich neustále přibývá a může to ztěžovat četbu, protože jsou mnohdy tato slova pro seniora nerosozumitelná. V této souvislosti uvádějí respondenti, jako pozitivum právě mnohem menší počet převzatých výrazů v literatuře.

Společnost se neustále vyvíjí a současně s tím se vše i urychluje. A právě složitost a hektičnost dnešní doby se projevuje i v literatuře. Starší generace má i jiný pohled na svět, než ta dnešní, proto jim dřívější literatura vyhovovala více. Dnešní literatura se snaží přiblížit mladému čtenáři a přizpůsobuje se mu, což seniorům nevyhovuje právě i z důvodu jiného pohledu na svět. Seniory neláká ani přemíra životopisů, která v současnosti vychází a stal se z ní jakýsi fenomén.

Dříve vycházejícím literatuře se seniorům zdá srozumitelnější z důvodů:

- přehlednost, pochopitelnosti, srozumitelnosti
- příkladnosti, pozitivnosti, poetičnosti
- lidovosti, vtipnosti
- dokázala více zaujmout, nápaditější děj
- jednodušší zápletka, děj a ucelený příběh
- zpracování, propracovanost, námětem
- méně převzatých výrazů z cizích jazyků, lepší spisovný český jazyk
- pohled na život, složitost doby
- lepší autoři
- méně životopisů

- vážila si více čtenáře, spisovatel musel nasbírat spoustu materiálu, než něco napsal

Nevýhodou dříve vycházející literatury se ukazuje její zaměřenost na komunistický režim, přičemž knihy cizích, zejména západních, autorů vycházely pouze pomálu. S otevřením hranic v roce 1989 se otevřel i knižní trh autorům, kteří zde dříve nemohli vycházet a pro čtenáře se tak rozšířily možnosti výběru, což uvítali. Respondentům se na literatuře nelíbila ani její plytkost a zkreslenost, která byla způsobena tím, že i literatura podléhala komunistickému režimu. Autorům mnohdy chyběly podklady, se kterými by při tvorbě mohli pracovat, což ztěžovalo tvorbu a mnohdy způsobovalo právě její zkreslenost a plytkost. S tím mnohdy souvisí i logika mnohých knih, která přijde v dnešní době seniorům lepší.

Dříve se literatura zaměřovala hlavně na všední věci a problémy každodenního života, kdežto dnes se knihy více věnují vztahům, což je podle dotazovaných pozitivní posun. Vztahy jsou důležitou součástí života, ale nemusí být vždy ideální, na což dnešní autoři berou ohled a naplňují poptávku čtenářů, což senioři vítají, protože v dřívějších dobách se jim těchto možností nedostávalo.

Na dříve vycházející literatuře se seniorům nelíbilo:

- plytkost a zkreslenost
- nedostupnost podkladů
- formy zpracování
- tématem byly všední každodenní problémy
- nelogičnost
- zaměření na komunistický režim
- nedostatek knih cizích, hlavně západních, autorů

6.4 Negativa současné literatury

Otázkou co se dotazovaným líbí či nelíbí jsme se již zabývali. Byla jim však také položena otázka co jim na současné literatuře vadí. Stala se takovým shrnujícím bodem otázek předešlých, a proto se také spousta uvedených skutečností opakuje. Je zajímavé, že ve většině dotazníků v otázce č. 14. Co Vám na současné literatuře vadí respondenti neo-

pakují odpovědi na otázku č. 9 Proč se Vám (současná literatura) líbí/nelíbí, ale právě naopak jmenují další důvody, které u nich vyvolávají negativní vztah k dnešní literatuře.

Nejčastěji zmiňovaným negativem současné literatury je vulgárnost. Poměr hrubosti v mluvě v literatuře vyjadřuje vztah seniorů k mluvě, která je vlastní dnešní mladé generaci. Pro tu se vulgárnost stala přirozenou součástí mluvené projevu a to se projevuje i v literatuře. S vývojem společnosti se pojí i další zmiňovaná skutečnost, která na současné literatuře seniorům vadí. Je jimi agresivita přerůstající až v brutalitu a hrubost. Protože starší generace vyrůstala a svůj aktivní život prožívala ve společnosti, v níž byla úcta k jinému člověku brána jako přirozenost a mravy dnešní společnosti jsou tím pro seniory nepochopitelné a nepřijatelné. S touto skutečností musí žít v reálném životě, a proto očekávají, že v literatuře, která jim má sloužit k odpočinku a odreagování, se s tímto nebudou setkávat. Opak je však pravdou a tak čtení některých současných knih se stává nepříjemnou. Odmítavý vztah seniorů k chování a jednání mladé generace vyjadřuje jejich postoj k soudobé literatuře.

Otevření hranic a tím i celé společnosti cizím vlivům a jazykům je všeobecně přijímáno jako pozitivní fakt. Toto však přineslo i jistá negativa. Do literatury se postupně vkrádají přejaté výrazy, novotvary i cizí jména. Seniorům v době jejich ekonomické aktivity i dětství, kdy jsou nejpřístupnější učení se novým věcem, byla upřena možnost učit se cizím jazykům, a proto v dnešní době, kdy se taková slova v hojném počtu v knihách vyskytují, se pro ně stávají hůře pochopitelná. Cizí slova obohacují slovní zásobu, avšak na druhou stranu právě tato se ve spojitosti s rodným jazykem snižuje. Čeština je bohatý jazyk, který však postupně upadá a seniorům, kteří jsou povětšinou na svou národnost hrdí, tato skutečnost vadí. Tento fakt vnímají jako neúctu k jazyku a vlastnímu cítění čtenáře.

Dalším negativem, které senioři vnímají, je vysoká cena knih. Protože jsou již ekonomicky neaktivní, stává se pro ně nákup nových knih velmi těžkým. Řešením se pro ně stává návštěva knihovny. Mezi lety 2007 a 2010 poklesl v celé populaci počet lidí kupujících knihy. Tento fakt pravděpodobně souvisí s ekonomickou krizí. Zájem o veřejné knihovny neupadá, navštěvuje je 38% z celé české populace. V dřívějších dobách bylo zvykem budovat si vlastní knihovny, což právě vysoká cena knih seniorům znesnadňuje. Velmi často proto nyní nekupují nové knihy pro sebe, ale pouze pro své vnoučata. Současně jim chybí lepší informace o nových knihách a možnost si o nich pohovořit.

Současná literatura v mnoha případech působí podbízivě, povrchně a plytce. Snaží se zavděčit komerčním požadavkům dnešní společnosti na úkor kvality. Právě její podbízivost může působit pro čtenáře, jako útok na jejich rozumové schopnosti, čímž ho může urážet a znechutit. Plytkost a zároveň nadsazenost děje snižuje čtenářskou hodnotu knihy. Mnozí autoři se jí snaží nahradit násilnou originalitou a „uměleckostí“ za každou cenu, vytvářejí absurdní situace, které jsou pro čtenáře nesrozumitelné a odrazují je. Spousta knih se také vzájemně podobá, a proto se stávají nelákavými a nudnými. Na seniory nedobře působí i nový způsob psaní, kdy autor bez jakéhokoliv propojení přechází do jiných údobí a situací příběhu, chybí mu návaznost. Senior tedy je nucen reagovat jedním ze dvou možných způsobů. Knihu odložit, nebo se neustále vracet v ději, aby byl schopen pochopit souvislosti. To vše ještě podtrhuje špatný literární styl. Současná literatura vlastně pořád ještě hledá svou cestu, kterou by se měla vydat a kterou by její čtenáři vítali.

Seniorům vadí i přemíra některých žánrů, jejichž vydávání se v poslední době rozmohlo. Mezi tyto patří například neuvěřitelný rozmach vydávání životopisů tzv. celebrit. Nežízlivěna některé však působí i přemíra tzv. „červené knihovny“. Rozvoj, kterého se dostalo v poslední době sci-fi a fantasy mladá generace vítá, senioři se k tomu však již staví opačně a odmítají ji.

Seniorům na současné literatuře vadí:

- agresivita, brutalita a hrubost
- vulgárnost
- nesrozumitelnost
- vysoká cena
- povrchnost, podbízivost, plytkost
- rozvláčnost, nudnost
- bezútěšnost, syrovost, negativismus
- přílišný naturalismus
- přemíra sexu
- cizí slova, neznámé výrazy, cizí jména, špatné překlady
- zbytečné novotvary, nespisovné výrazy
- malá slovní zásoba, gramatické chyby
- neúcta k jazyku a cítění čtenářů

- špatný literární styl
- velký výběr knih
- negativní příklad pro mladé čtenáře
- poplatnost době, komerčnost
- teprve hledá cestu a směr
- snaha po originalitě za každou cenu
- nadsazenost děje
- obsahová náročnost
- přílišná podobnost děl
- přeskokování v ději
- mnoho tzv. „červené knihovny“
- mnoho životopisů tzv. celebrit
- mnoho sci-fi
- jednostrannost pohledu autora na situaci v rodině a společnosti
- malá písmena
- umělecká nesrozumitelnost
- snaha o zviditelnění formou absurdních situací – nesrozumitelných situací či výrazů
- malá propagace, pohovor o knize chybí
- nadprodukce knih věnujících se vztahům

7 POZNÁMKY K TÉMATU

V posledním bodu dotazníku dostali respondenti možnost vyjádřit své připomínky či podněty k tématu. Povětšinou šlo o jejich vztah k četbě a literatuře, co je k ní přivedlo a jaký vztah k četbě má dnešní mladá generace.

- Zájem o četbu podporoval náš pan učitel českého jazyka, který v nás, žáčcích základní školy 2. stupně od r. 1945 v obecní knihovně, kterou vedl – formoval náš budoucí rozhled v oblasti kultury a osvěty. Díky, pane učiteli Dvořáku v Nivnici (dot. č. 4)
- Literatura jako taková je nyní moc povrchní a málo poetická. I cena je příliš vysoká (dot. č. 6)
- Líbí se mi spousta nádherných naučných knih (dot. č. 12)
- Bohužel je na čtení čím dál méně času (dot. č. 13)
- Současná literatura se málo věnuje starší věkové kategorii (dot. č. 18)
- Někdy méně znamená více – množství vydávaných titulů (dot. č. 24)
- Neznám recept na zvýšení zájmu o literaturu. Sám i moje manželka jsme od útlého dětství byli vášnivými čtenáři literatury. Bohužel, náš zájem se nám nepodařilo převést na naše syny, ani vnučky a vnuka. Synové mají zájem o technickou literaturu – hlavně auta. Domnívám se, že tímto směrem je potřeba plně kryta (dot. č. 28)
- Měly by se konat besedy o knihách s tím spisovatelem (dot. č. 30)
- Možná je to mým věkem, ale opravdu mám raději klasiku (dot. č. 33)
- Starší člověk má konečně čas a možnost přečíst co ho zajímá, co mu dodá energii do dalších dnů a co ho potěší (dot. č. 39)
- Připomínka je jen jedna a týká se spíš mé osoby než literatury. Vychází toho moc a nestačím přečíst (dot. č. 41)
- Vždy a hodně jsem četla, teď si vybírám knihy s dobrým koncem (dot. č. 43)
- Málo zábavné literatury (dot. č. 46)
- Více románů typu červená knihovna (dot. č. 47)

- Vychází velké množství tzv. pamětí různých žijících celebrit. Když na to mají peníze, vydají si knihu o sobě. Domnívám se, že jejich „velikost“ může zhodnotit až čas (dot. č. 51)
- Kdo chce, i v současnosti si najde kvalitní knihu. Historické. Lit. faktu. Dobrá špionáž. Kniha. Válečná literatura. Některé knihy pojednávají o psych. Vyšinutých lidech, to se špatně čte, protože to rozrušuje a toho je moc kolem nás (dot. č. 54)
- Bohužel mladá generace se odvrací od četby, což má vliv i na jejich myšlení a výrazovou schopnost. I když uznávám a používám počítačů, přesto přemíra informací obsažená v této informační formě nemusí vždy být pro člověka přínosem (dot. č. 59)
- Dobrá kniha je dobrá – ať stará nebo nová. Dobrý autor je prostě dobrý vždy. Špatné se rychle poznají a neztrácím s nimi čas (dot. č. 63)
- Bohužel dobré knihy – o umění, encyklopedie, historické romány aj. – jsou drahé a pravděpodobně budou ještě dražší, čili méně přístupné (dot. č. 65)
- Myslím, že naše generace více čte, dnešní mládež má více „technických lákadel“ a klasická kniha ji málo oslovuje (dot. č. 68)
- Čtu málo. Mám unavené oči. Chodím do knihovny. Knihy jsou moc drahé (dot. č. 88)
- Mladší generace, zejména žáci ZŠ, mají malý zájem o čtení vydaných knih. Mizí povinná četba literatury od významných spisovatelů. Cena vydaných knih je dosti vysoká (dot. č. 96)
- Je velká škoda, že dnešní mladí méně čtou (hlavně mládež) a upřednostňují různé blbosti na televizní obrazovce a internetu (dot. č. 97)

ZÁVĚR

Senioři od literatury nejčastěji očekávají odpočinek a relaxaci. Ruku v ruce s tím jde i nejvíce preferovaná literatura, kterou je oddechová a klasická beletrie. S druhým nejčastějším očekáváním od literatury, kterým je poučení, souvisí i umístění literatury faktu a odborné literatury na třetím a čtvrtém místě v oblíbenosti.

Na současné literatuře seniorům nejvíce vadí přemíra vulgarity, agresivity a násilí, stejně jako přemíra sexu. Popisy dějů jsou bezútěšné, syrové a negativní, což nenaplnuje čtenářskou potřebu seniora po příjemném zážitku a uvolnění. Děj je mnohdy zároveň povrchní a plytký a neposkytuje dostatečný zážitek. Požitek z četby znepríjemňuje i špatná čeština, která se v dílech vycházejících v této době dosti rozmáhá. Zatímco gramatika upadá, přibývají naopak výrazy přejaté z cizích řečí, ale i nespisovné a slangové výrazy. Autor se snaží být za každou cenu originální a to i na úkor přijatelnosti pro čtenáře. V neposlední řadě je pro seniory nepříjemností i zvýšená cena knih, která je omezuje při jejich pořizování.

Senioři však na současné literatuře nenacházejí pouze negativa, ale i kladné stránky, které je dokáží zaujmout a potěšit. Asi nejvíce oceňují velký výběr, který současný knižní trh poskytuje. Po roce 1989 se náš trh otevřel novým možnostem, novým autorům i novým tématům, k nimž v průběhu většiny svého života senioři neměli přístup. Je pravdou, že stejně jako pozitivní, je tato možnost uváděna i v negativní souvislosti. Přemíra možností výběru jej právě tak znesnadňuje a senior neví, co si má vybrat.

Senioři nacházejí klady i zápory jak na současné literatuře, tak i na literatuře, která vycházela v dřívějších dobách. Nedá se však říct, že by jednu z nich preferovali. I když by se mohlo zdát, že budou dávat přednost dříve vycházející literatuře, není tomu tak. I v současné literatuře si dokáží najít knihy, které je zaujmou. V některých případech je pro ně sice nesrozumitelná právě díky vývoji literatury postupujícímu stejně jako vývoj společnosti, ale toto negativum nedokáže převážit pozitiva, která současná literatura přináší.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ¹ ČAPKA, F.; SANTLEROVÁ, K. *Z dějin vývoje písma*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 1998. 96 s. ISBN 80-210-1792-9.
- ² HLAVÁČEK, I.; KAŠPAR, J.; NOVÝ, R. *Vademecum pomocných věd historických* . 3. vyd. Jinočany : H & H, 2002. 544 s. ISBN 80-7319-004-4.
- ³ HAMAN, A. *Literatura z pohledu čtenářů*. 1. vyd. Praha : Československý spisovatel, 1991. 169 s. ISBN 80-202-0281-1.
- ⁴ TRÁVNÍČEK, J. *Čtete? : obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize (2007)* . 1. vyd. Brno : Host, 2008. 207 s. ISBN 978-80-7294-270-1.
- ⁵ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II. : dospělost a stáří*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2007. 461 s. ISBN 978-80-246-1318-5.
- ⁶ PACOVSKÝ, V. *O stárnutí a stáří*. 1. vyd. Praha : Avicenum, 1990. 135 s. ISBN 80-201-0076-8.
- ⁷ HORSKÁ, P., et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha : Panorama, 1990. 474 s. ISBN 80-7038-011-X.
- ⁸ *Senioři v ČR v datech 2009* . Praha : ČSÚ, 2009. 80 s. ISBN 978-80-250-1991-7.
- ⁹ SCHNEIDER, J. W. *O smyslu a důležitosti životních krizí : psycholog k problémům moderního života* . 1. vyd. Hranice : Fabula, 2005. 217 s. ISBN 80-86600-27-0.
- ¹⁰ SÝKOROVÁ, D. *Autonomie ve stáří : kapitoly z gerontosociologie* . 1. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2007. 284 s. ISBN 978-80-86429-62-5.
- ¹¹ HAMAN, A. *Literatura v průsečíku pohledů : teorie - historie - kritika* . 1. vyd. Praha : ARSCI, 2003. 173 s. ISBN 80-86078-29-9.
- ¹² CARRIERE, J.-C.; ECO, U.; TONNAC, J. *Knih se jen tak nezbavíme* . 1. vyd. Praha : Argo, 2010. 237 s. ISBN 978-80-257-0266-6.
- ¹³ LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. 3. vyd. Praha : Grada Publishing, 1998. 343 s. ISBN 80-7169-195-X.
- ¹⁴ ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. 2. vyd. Praha : Portál, 2004. 390 s. ISBN 80-7178-829-5.

¹⁵ VIDOVIČOVÁ, L. *Stárnutí, věk a diskriminace - nové souvislosti* . 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2008. 233 s. ISBN 978-80-210-4627-6.

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1 Počet respondentů v závislosti na věku a pohlaví	38
Obrázek 2 Povolání respondentů	39
Obrázek 3 Preference literatury	41
Obrázek 4 Čtivost současné lit.	48
Obrázek 5 Pochopitelnost současné lit.	48
Obrázek 6 Srozumitelnost dříve vycházející lit.	49

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1 Design dotazníku	38
----------------------------------	----

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha PI: Dotazník kvantitativního výzkumu	63-64
Příloha PII: Preference literatury dle pohlaví	65
Příloha PIII: Současné knihy – záliba dle pohlaví	66
Příloha PIV: Čtivost současné literatury dle pohlaví	67
Příloha PV: Pochopitelnost současné literatury dle pohlaví	68
Příloha PVI: Srozumitelnost dříve vycházející literatury dle pohlaví	69

PŘÍLOHA P I: DOTAZNÍK KVANTITATIVNÍHO VÝZKUMU

1. Do jaké věkové skupiny patříte?

- a) 60-65 let b) 66-70 let c) 71-75 let d) 76-80 let e) 81 let a výše

2. Jakého pohlaví jste?

- a) žena b) muž

3. Jakého zaměření bylo Vaše povolání, které Vám bylo nejbližší:

- a) administrativa, management, finance, informační technologie
 b) doprava, obchod, služby, cestovní ruch
 c) kultura a sport
 d) obrana a ochrana, právo
 e) stavebnictví, výroba a provoz
 f) výchova a vzdělávání, výzkum
 g) zdravotnictví
 h) zemědělství a lesnictví
 i) jiné

4. Literatura a četba pro Vás znamená:

- a) poučení
 b) zábavu
 c) odpočinek, relaxaci
 d) jiné

5. Jaký druh literatury preferujete? (vyberte 3 možnosti a seřad'te: 1 – nejoblíbenější, ...)

Oddechová beletrie (detektivky, špiónážní romány, romance)		Esoterická a ufologická literatura	
Klasická beletrie		Válečná literatura	
Slovníky, encyklopedie		Sci-fi, fantasy	
Literatura faktu (memoáry, deníky, cestopisy, životopisy)		Náboženská literatura	
Učebnice a různé příručky		Poezie	
Odborná literatura		Jiná literatura – jaká? (napíšte:)	

6. Oslovují Vás i jiné knihy, než ty, které upřednostňujete?

Ano Ne

7. Jaké to v nedávné době byly a proč ? (Odpovězte, pokud byla odpověď na 6. otázku kladná)

8. Líbí se Vám knihy, které poslední dobou vycházejí?

Ano Ne

9. Proč se Vám líbí / nelíbí?

10. Myslíte si, že je v současnosti vycházející literatura čtivá?

Ano Ne

11. Je pro Vás bez problémů pochopitelná?

Ano Ne

12. Zdála se Vám dříve vycházející literatura srozumitelnější, než ta dnešní?

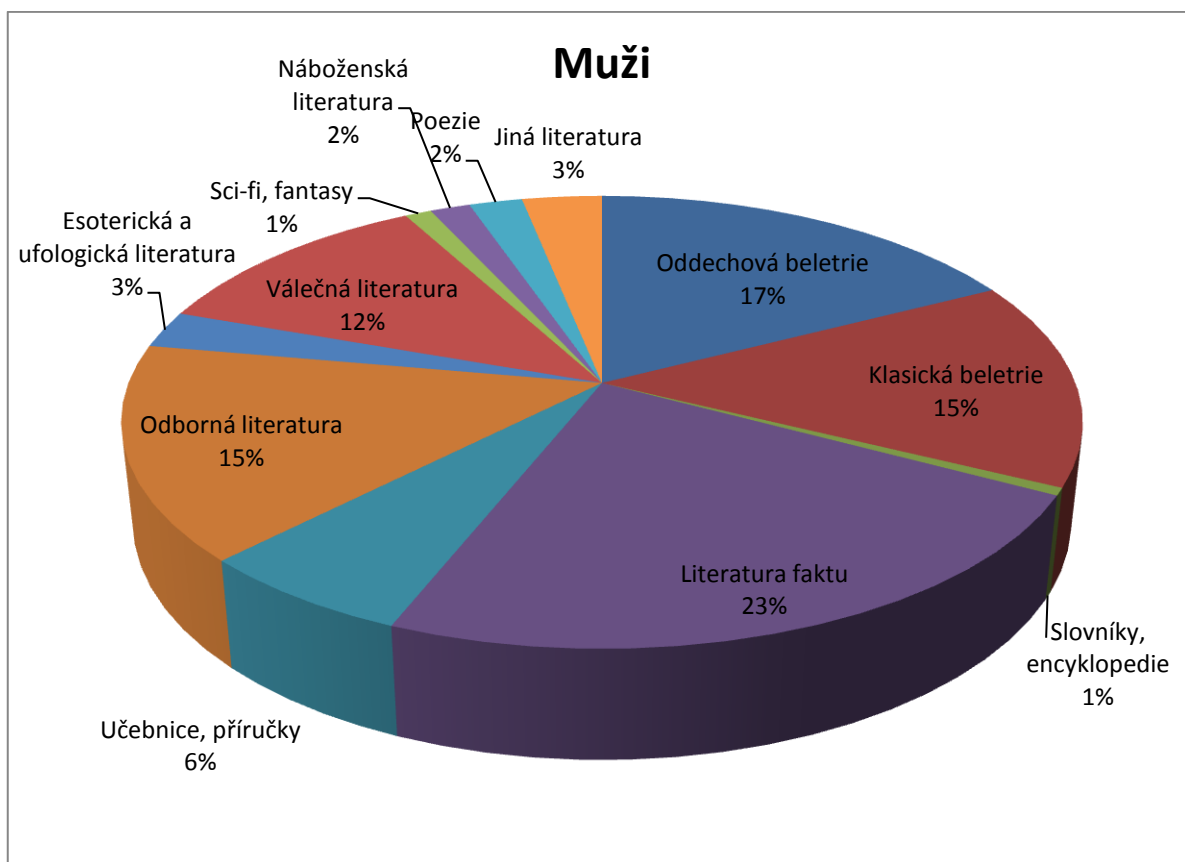
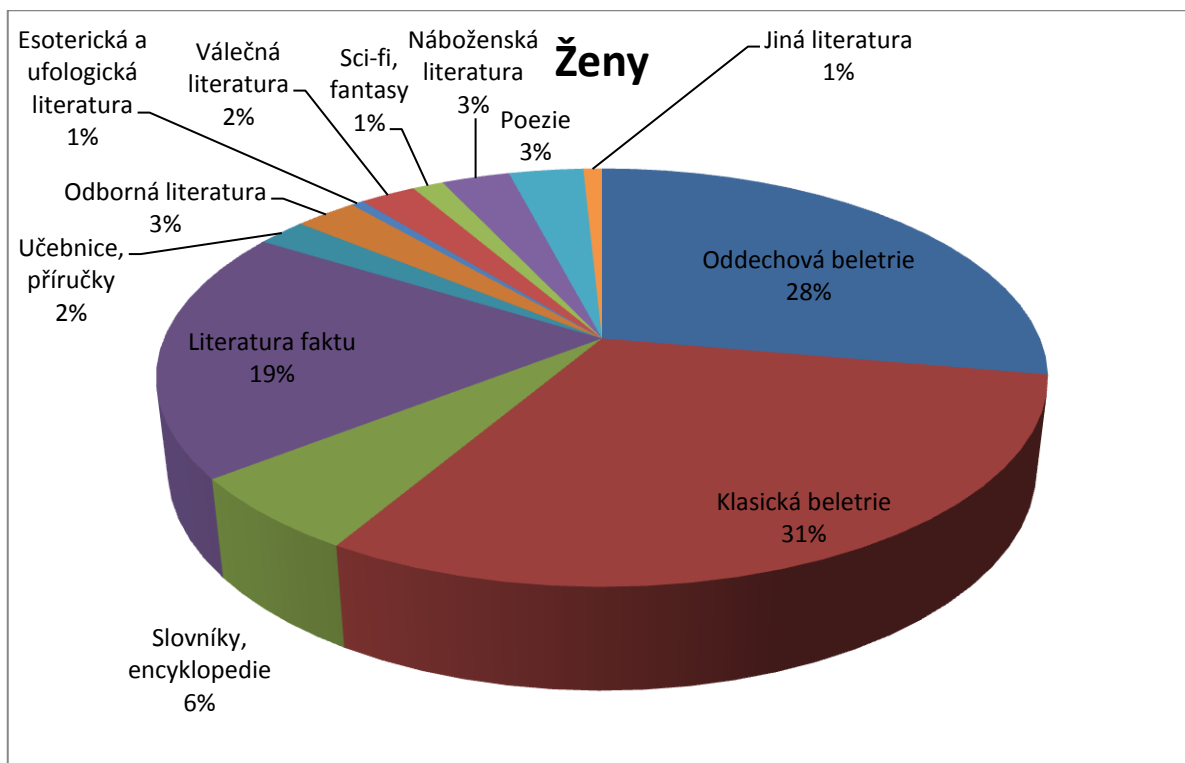
Ano Ne

13. Čím?

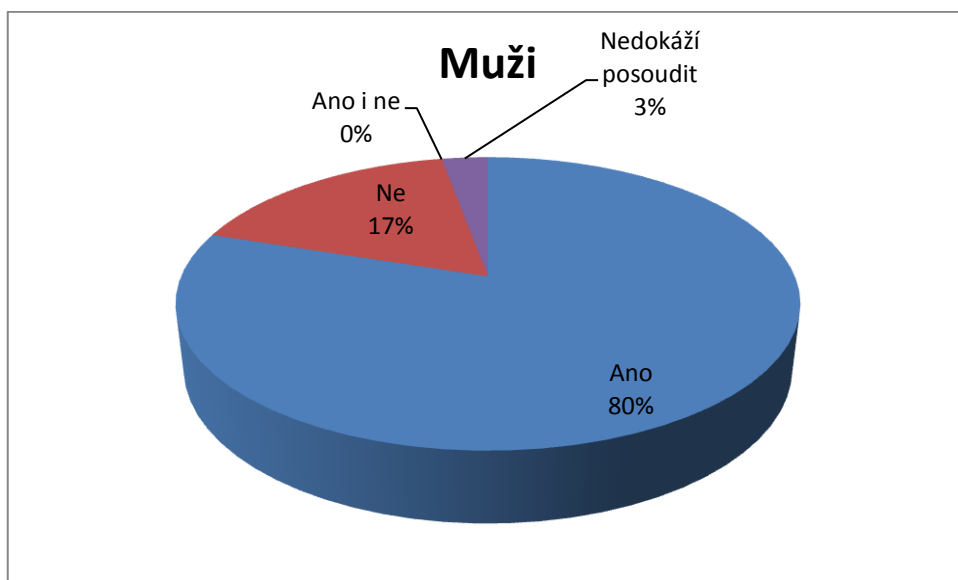
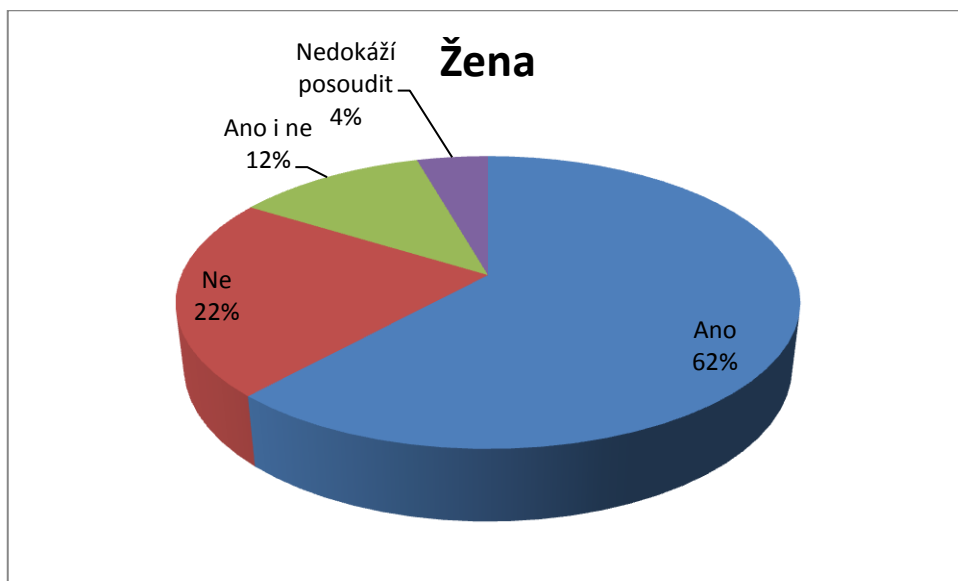
14. Co Vám na současné literatuře vadí?

15. Prosím o Vaše připomínky či podněty k danému tématu:

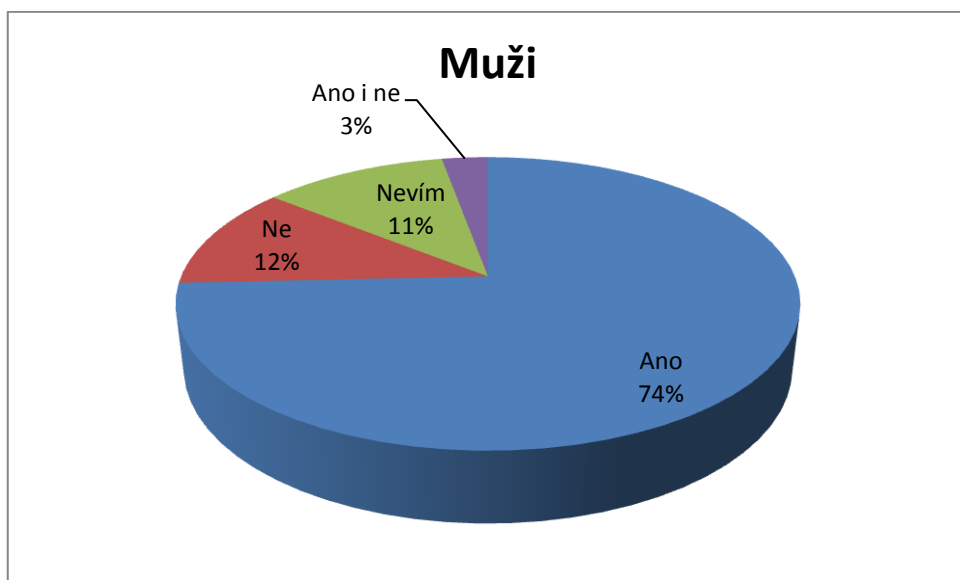
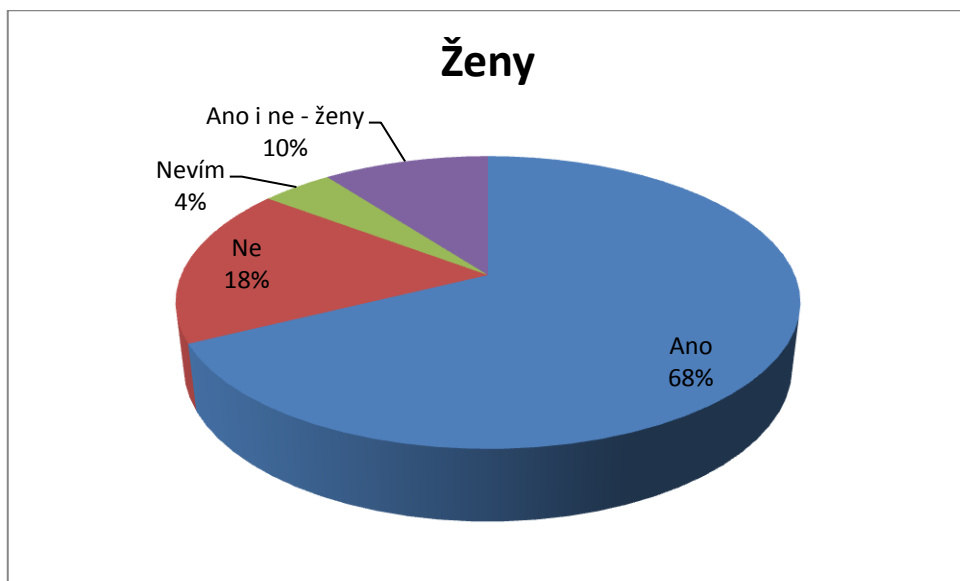
PŘÍLOHA P II: PREFERENCE LITERATURY DLE POHLAVÍ

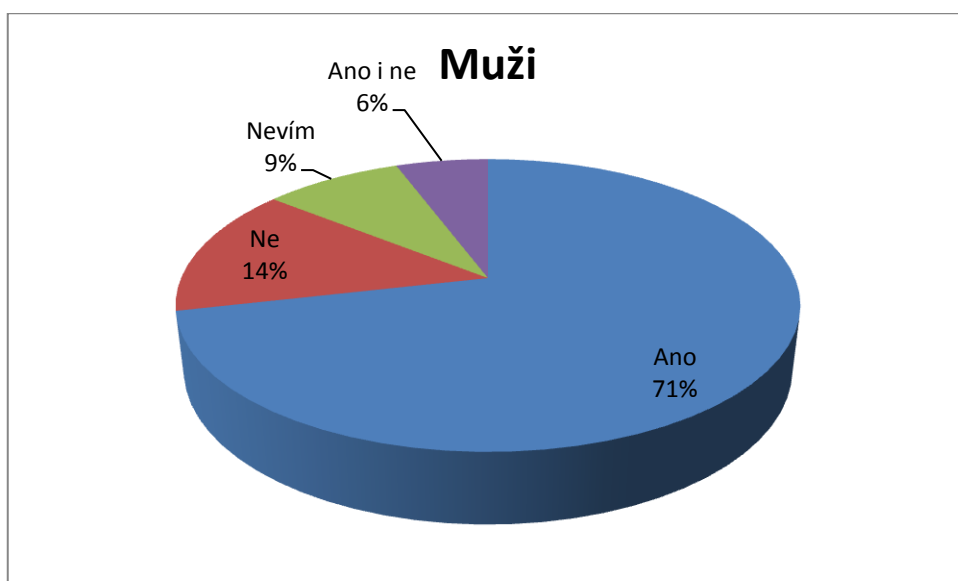
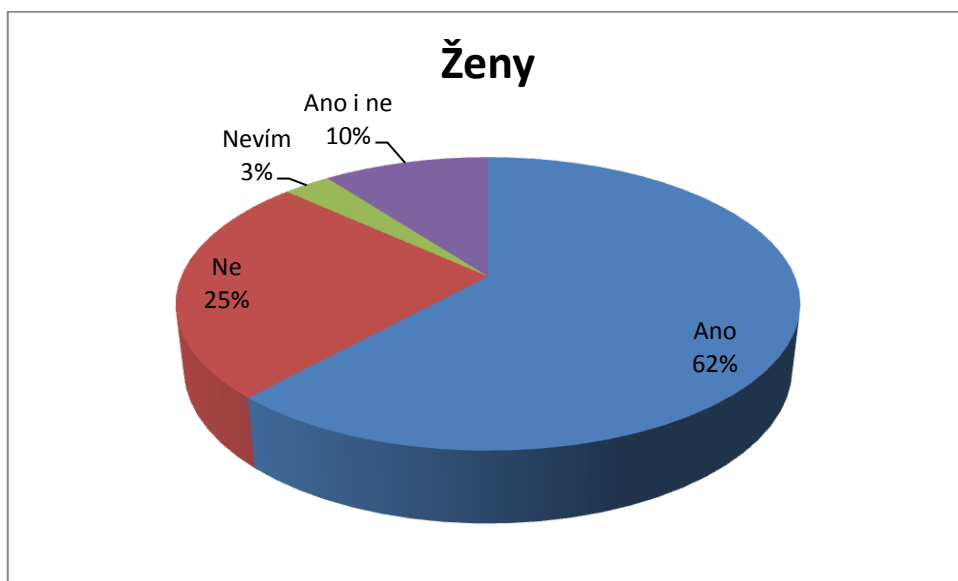
PŘÍLOHA P III: SOUČASNÉ KNIHY – ZÁLIBA DLE POHLAVÍ

PŘÍLOHA P IV: ČTIVOST SOUČASNÉ LITERATURY DLE POHLAVÍ

PŘÍLOHA P V: POCHOPITELNOST SOUČASNÉ LITERATURY DLE POHLAVÍ

PŘÍLOHA P VI: SROZUMITELNOST DŘÍVE VYCHÁZEJÍCÍ LITERATURY DLE POHLAVÍ

